

Ex TEMPORE

EX TEMPORE - VERLEDEN TIJDSCHRIFT, NIJMEGEN

Ex Tempore

Jaargang 45 (2026), afl.1

ISSN 1566-1717

Ex Tempore verschijnt driemaal per jaargang.

Hoofredacteur:

Jetze Boon

Redactie:

Chris Bekkenk

Jetze Boon

Nadeche Diepgrond

Bart van Duijvenbode

Rens Gilissen

Isa van Gils

Frances van der Horst

Louis van den Langenberg

Cara Peters

Roosje Rasenberg

Joost Rosendaal

Pia van de Schaft

Mariëtte Verhoeven

Jessica Vogels

Emma Zijp

Ex Tempore biedt studenten, docenten, onderzoekers en alumni Geschiedenis van de Radboud Universiteit alsook alle andere historisch geïnteresseerden de mogelijkheid op de hoogte te blijven van de meest recente ontwikkelingen in de Nijmeegse geschiedwetenschap. Jaarlijks brengt de redactie drie edities uit, waarvan goed leesbare, wetenschappelijke artikelen van Nijmeegse historici over allerlei landelijk aansprekende onderwerpen telkens de kern vormen. Hiernaast bieden wij studenten de mogelijkheid om in één team samen met docenten ervaring op te doen in de redactie van een wetenschappelijk tijdschrift. Dit maakt *Ex Tempore* voor hen een unieke leerschool.

Redactiesecretariaat:

Ex Tempore, Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen,

telefoon: 024 3615641.

e-mail: etvt@student.ru.nl

<https://extempore.nl/>

Eindredactie:

Jetze Boon

Frances van der Horst

Louis van den Langenberg

Pia van de Schaft

Verenigingsbestuur:

Dr. M.C.J. Verhoeven (voorzitter), J.J. Boon (hoofredacteur), P. van de Schaft (secretaris), C.J.W. Bekkenk (penningmeester)

Druk:

Print&Bind

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. C. van Baalen, prof. dr. M.L.F. van Berkel, prof. dr. M.E.B. Derks, prof. dr. Th.L.M. Engelen, prof. dr. W.J.H. Furnée, prof. dr. O.J. Hekster, prof. dr. A.A.P.O. Janssens, prof. dr. H.G.J. Kaal, prof. dr. J. Kok, prof. dr. J. van Lottum, prof. dr. W.P. van Meurs, prof. dr. M.E. Monteiro, prof. dr. L. Spruit, prof. mr. H.L.E. Verhagen, prof. dr. T.H.G. Verhoeven.

Afbeeldingen omslag:

Boven:

Foto uit fotocollectie Anefo, getiteld: "Wij vrouwen eisen" demonstreert in Amsterdam tegen beslissing abortuswetsontwerp, 18-12-1976. Via: Nationaal Archief

Pdf's van artikelen vanaf 1999 zijn gratis online verkrijgbaar op aanvraag. De prijs van papieren losse nummers is € 7,50.

Onder:

Foto getiteld: Landelijke vrouwenstaking als protest tegen de nieuwe abortuswet. Vrouw met vrouwentekens op het gezicht geschilderd roept door megafon op tot actie. Haarlem, Nederland, 30 maart 1981. Via Wikimedia Commons

Abonnementsprijs voor de jaargang 2026: €20,00. Abonnement volgende jaargang opzeggen vóór 1 januari. Een abonnement kan niet tussentijds worden stopgezet.

Abonnementen kunnen worden verkregen door overmaking van het betreffende bedrag op rekeningnummer NL77 INGB 0008 1693 32 t.n.v. *Ex Tempore*, Nijmegen, onder vermelding van uw adres en studentnummer (indien van toepassing).

Inhoud

Redactioneel	4
Onessa Novak	
Femicide in de collectie van Atria	6
Gendergerelateerd geweld: van privéprobleem tot overheidszorg	
Miriam J. Groen-Vallinga en Evelien J.J. Roels	
Zichtbaarheid en verborgenheid	14
Eerbetoon aan vrouwen in de keizertijd	
Maya Raz	
De kleren maken de 'man'	36
Historiografie van transmannelijke personen in Vroegmodern Nederland	
Maja Gierjko	
The biopolitics of peace	58
Oslo accord's hidden architecture of control	
Auteursinformatie	95

Redactioneel

Beste lezer,

Voor u ligt het Ex Tempore themanummer over gender en gendergeschiedenis. Toen de redactie van Ex Tempore er ruim een jaar geleden voor koos om dit themanummer te gaan ontwikkelen, was dit met name om de historische en maatschappelijke relevantie van het thema. We hoopten met een brede selectie uit verschillende historische disciplines de gevarieerdheid van het vakgebied aan te tonen én hier aan bij te dragen. Op zich een mooi streven natuurlijk, maar terwijl wij ons op historisch vlak bezighielden met gender heeft de wereld niet stilgestaan. Aan de andere kant van de Atlantische Oceaan werd alles wat de indruk van diversiteit en inclusie wekte (on)zorgvuldig uit de defensie-archieven verwijderd en werden verkrachtingszaken op hoog niveau zwartgelakt en misbruikt voor het eigen belang van de Amerikaanse president. In Nederland uitte het voortbestaan van gendergerelateerd geweld zich op een slecht verlicht Duivendrechts fietspad, waar een verschrikkelijke verkrachting en moord het maatschappelijke debat over gender en genderongelijkheid verder aanwakkerden.

Om te onderstrepen dat er op het vlak van gendergeschiedenis in brede zin en gendergerelateerd geweld in het specifiek nog zoveel te onderzoeken valt, krijgt binnen deze editie onze rubriek *Uit het archief* een speciale plek. Deze bijdrage is geschreven door Onessa Novak. Zij doceerde enkele jaren geleden onder andere het vak gendergeschiedenis aan de Radboud Universiteit en is momenteel werkzaam bij Atria, het kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid. Onessa Novak neemt ons mee naar de geschiedenis van de *Blijf-van-mijn-lijf-huizen* en de vele archieven die Atria in huis heeft voor toekomstig onderzoek naar dit fenomeen. Haar artikel laat niet alleen zien hoeveel er nog te onderzoeken valt, maar ook hoelang gendergerelateerd geweld al van maatschappelijk belang is.

Miriam Groen-Vallinga en Evelien Roels nemen ons verder mee terug in de tijd. Ze deden onderzoek naar de weergave van vrouwen in antieke inscripties en beschrijven op basis hiervan welke politieke invloed en be-

langrijke posities aan vrouwen in de Oudheid konden worden toegeschreven. De auteurs verhouden zich hiermee kritisch tot de bekende antieke literaire bronnen, waarin vrouwen overwegend een achtergestelde rol toebedeeld kregen. Het artikel roept op om het idee dat vrouwen in de Oudheid onzichtbaar waren te doorbreken en in te zien welke kansen er bestaan voor gender-historisch onderzoek aan de hand van de genoemde inscripties.

Het artikel van Maya Raz komt voort uit het themacollege *Stiltes van het verleden* van de opleiding geschiedenis en werd door onze redactie geselecteerd om in Ex Tempore gepubliceerd te worden. Het onderzoek van Maya Raz was erop gericht om te achterhalen welke 'stiltemomenten' in de geschiedenis ten grondslag lagen aan de afwezigheid van transmannelijke personen in de Nederlandse historiografie over vroegmodern Nederland. Binnen het artikel staat het in de jaren tachtig verschenen werk *Vrouwen in mannenkleden: een tegendraadse traditie Europa 1500-1800* van Rudolf Dekker en Lotte van de Pol centraal, omdat dit werk nog altijd veel invloed op de Nederlandse historiografie heeft. De diepgaande en kritische historiografische analyse van Maya Raz vormt een belangrijke bijdrage voor onze gendereditie.

In deze editie verschijnt tot slot het artikel van Maja Gierjko. Zij won in 2025 de Ex Tempore scriptieprijs voor haar onderzoek naar het vredesproces rondom de Oslo Akkoorden in de periode 1992 tot 2000. In haar artikel analyseert Maja Gierjko verscheidene documenten die betrekking hebben op deze akkoorden, om te achterhalen wat de impact ervan op het leven van Palestijnen was. Dit doet ze aan de hand van Michel Foucaults concept *biopower* en Judith Bulters concept *precarity*, onder andere om de vraag te beantwoorden of de akkoorden verdere onderdrukking faciliteerden. Hedendaagse oorlogshandelingen en wapenstilstanden in het door Maja Gierjko bestudeerde gebied maken haar bevindingen over de impact van vredesverdragen op wrange wijze relevant en belangrijk.

Het artikel van Maja Gierjko en de artikelen binnen het thema van deze editie, tonen aan dat historici ook binnen hedendaagse problematiek een betekenisvolle plek kunnen innemen. Juist omdat er op maatschappelijk gebied nog geen volledige gendergelijkheid behaald is, kunnen historici een belangrijke rol vervullen in het inzichtelijk maken van (historische) genderverhoudingen. De meeste artikelen in deze editie eindigen dan ook met een duidelijke oproep tot vervolgonderzoek, waar we ons graag bij aansluiten. We hopen dat u ook geïnspireerd raakt na het lezen van deze editie!

Femicide in de collectie van Atria

Gendergerelateerd geweld: van privéprobleem tot overheidszorg

Onessa Novak

Sinds de moord van de 17-jarige Lisa in de nacht van 19 op 20 augustus 2025 is de term ‘femicide’ overal te zien in de Nederlandse media.¹ Sindsdien zien we gevallen van femicide vaker in het nieuws, is de campagne ‘Wij eisen de nacht op’ overal te zien en tijdens de campagne van de Tweede Kamerverkiezingen van 2025 werd op links en rechts van het politieke spectrum de term ingezet. Waar links en centrum het heeft over een structureel maatschappelijk probleem, ziet (radicaal-)rechts het als migratieprobleem.

Dit allemaal roept verschillende vragen op: wat is femicide? Wie zijn de daders en slachtoffers? Hoe heeft het politieke beleid in Nederland rondom gendergerelateerd geweld zich sinds de jaren 70 ontwikkeld? Aan de hand van een paar voorbeelden uit de collectie van Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid, waar ik werkzaam ben als Wetenschappelijk Bibliothecaris, zal ik een begin maken met het beantwoorden van deze vragen.

Atria heeft om verschillende redenen veel gecollecteerd op het gebied van gendergerelateerd geweld en femicide. Om te beginnen zijn het belangrijke onderwerpen voor Atria, omdat het activisme vanaf de jaren '60 (de Tweede Feministische Golf) erop gericht was om gendergerelateerd geweld als een maatschappelijk fenomeen te zien en dat via wetgeving en politiek beleid tegen te gaan. Een andere reden voor deze specifieke focus op gendergerelateerd geweld, (ex-)partnergeweld en femicide komt van Prof. Dr. Renée Römkens, die tussen 2012 en 2016 directeur was van Atria. Dat de Tweede Golf feministen en Römkens feministen dit thema belangrijk vonden, is omdat het maatschappelijk veel voorkomt en een duidelijk voorbeeld is waar nog veel op te winnen valt op het vlak van gendergelijkheid.

1 Dit artikel is een verkorte en aangepaste versie van het artikel “Een halve eeuw Blijf-van-m'n-lijf: ‘We deden voortdurend dingen die wij nooit gedaan hadden.’”, uitgekomen in oktober/november 2024 in Opzij.

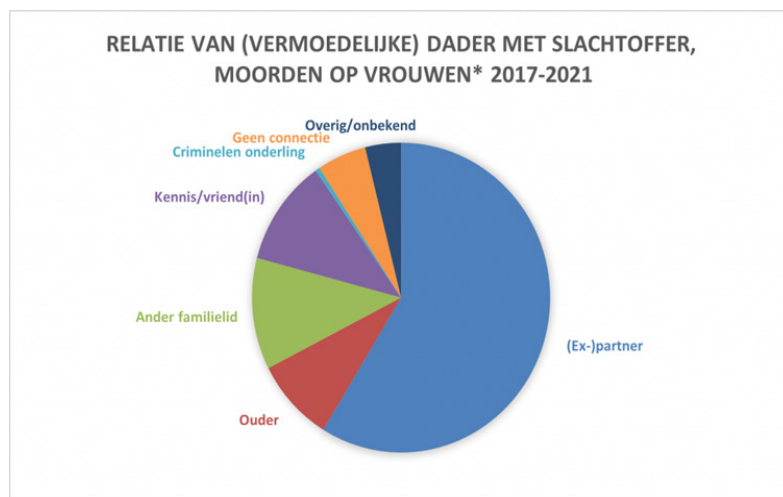
Binnen de collectie van Atria zijn bijvoorbeeld 723 boeken gecatalogiseerd met de thesaurusterm 'huiselijk geweld' en de zoekterm 'femicide' geeft 284 boeken als resultaat. Dit zijn niet alleen wetenschappelijke publicaties, maar ook (onderzoeks)rapporten, monitors en brochures. Verder beheert Atria de archieven van de Blijf-van-mijn-Lijf huizen in Amsterdam, Delft en Rotterdam, de landelijke organisatie van Blijf-van-mijn-Lijf, COM (Centrale vereniging van Organisaties voor hulpverlening aan niet-gehuwde Moeders) en FIOM (Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind). Wij beheren bijvoorbeeld ook het archief van Anja Meulenbelt. Gendergerelateerd geweld is een belangrijk thema binnen haar oeuvre. Als laatste voorbeeld wil ik ook het archief van Trans-Act noemen. Dit is het landelijk expertisecentrum seksespecifieke zorg en seksueel geweld (1994-2003). Genderqueer mensen hebben in Nederland veel te maken met gendergerelateerd geweld, dus kennis over dit fenomeen en aandacht voor deze groep is heel erg belangrijk.

Definitie

Op de website van Atria wordt femicide als volgt gedefinieerd: 'femicide gaat om moord van een vrouw vanwege haar gender'. Dit is een definitie die Atria samen met EIGE, het Europese instituut voor gendergelijkheid, heeft ontwikkeld voor de genderthesaurus van EIGE. Deze thesaurus is in samenwerking met experts op het vlak van gendergerelateerd geweld en femicide ontwikkeld. Ook is een vergelijkbare definitie terug te vinden in de Vrouwenthesaurus van Atria, die in nieuwe vorm werd gelanceerd op 17 november 2025. De vernieuwde definitie luidt als volgt: '[Femicide is] [d]e fatale vorm van gendergerelateerd geweld. Femicide is vaak, maar niet altijd, verbonden aan intiem partnergeweld, een vorm van femicide is de moord op een vrouw door de (ex-)partner.'

Femicide is dus een vorm van gendergerelateerd geweld en wordt vaak in verband gebracht met (ex-)partnergeweld. De aanloop naar femicide kent patronen en risicofactoren, maar ieder geval van femicide heeft een persoonlijk verhaal. Zo lopen de motieven en vormen van geweld uiteen. Ook de achtergronden van de slachtoffers zijn verschillend. Femicide kent geen afkomst, sociale klasse of religie. Het komt in alle lagen van de samenleving voor. Zie hieronder de statistieken Moord en

Doodslag 2021 van het CBS. Deze illustratie geeft weer wie de daders precies zijn bij femicide, wanneer de verdachte/dader in beeld is. Geval len waarbij dat niet duidelijk is, zijn buiten deze statistieken gelaten.

Figuur 1: Relatie van dader met slachtoffers van femicide tussen 2017 en 2021.

Zoals blijkt uit bovenstaande is dat in meer dan de helft van de gevallen de dader de (ex-)partner is. Daarom duik ik in het volgende stuk in de geschiedenis van activisme rondom (ex-)partnergeweld en de politieke beleidsvorming op vlak van deze thematiek. De focus ligt hierbij op de Blijf-van-mijn-lijf-huizen.

Van privéprobleem tot overheidszorg

Toen het eerste Blijf-van-mijn-lijf-huis (BVML-huis) in Amsterdam in 1974 werd opgericht, zag de toenmalige politiek (ex)partnergeweld nog als een privéprobleem. Het zouden losstaande incidenten zijn, die op juridische gronden geen bescherming aan slachtoffers behoeften.² Doel van de oprichting van het eerste BVML-huis was ‘echt iets voor vrouwen doen’. Dit uitgangspunt was oorspronkelijk besproken in de vergadering over het

² Atria, ‘Wat is femicide?’, 3 maart 2023, <https://atria.nl/nieuws-publicaties/geweld-tegen-vrouwen/wat-is-femicide/> (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

‘vrouwenproject JAC’ (het Jongeren Advies Centrum) op 17 december 1973. Tijdens deze bijeenkomst is de groep vrouwen gevormd die zich uiteindelijk afsplitsten van het JAC en het eerste BVML-huis in Amsterdam opende. Na Zwolle en Groningen in 1976, volgde Nijmegen in 1977 en richtte de Nijmeegse feministische beweging en eigen (gekraakt) BVML-huis op.

Het is goed om te weten dat er wel al hulpverlening bestond tegen (ex-)partnergeweld, voordat de BVML-huizen waren opgericht: vrouwen konden in deze periode tijdelijk ‘schuilen’ in kloosters, of bij FIOM- of COM-instellingen. Het nadeel is dat dit tijdelijke opvang was waarbij het structurele probleem niet werd aangepakt. De oprichters van de BVML-huizen wilden expliciet een veilige ruimte creëren waarin vrouwen zelfbeschikkend konden worden en gewapend met een nieuwe vorm van zelfstandigheid weer terug konden keren in de maatschappij. Zo werd bijvoorbeeld financiële onafhankelijkheid gestimuleerd door zakgeld te geven aan de vrouwen die verbleven in BVML-huizen, en ook hielpen de vrijwilligers van de BVML-huizen met werk zoeken en sollicitatiegesprekken te organiseren. Het is goed om te bedenken dat rondom de jaren 70 weinig vrouwen financieel onafhankelijk waren.

De oprichters van de vroege BVML-huizen waren eigenzinnig en ideologisch. Door hun radicaalfeministische idealen te volgen, wat in eerste instantie leidde tot kraken, het ontwikkelen van een nieuwe vorm van zorgverlening en het empoweren van vrouwen die misbruikt worden, hebben zij ervoor gezorgd dat (ex-)partnergeweld als maatschappelijk probleem wordt gezien. Deze ontwikkelingen vormden het fundament onder een lange praktijk van hulpverlening voor slachtoffers.

In de late jaren 80 was er een groot bedrag aan financiering vrijgekomen, waarmee een grootschalig onderzoek naar de omvang van (ex) partnergeweld gestart werd. In 1992 publiceerde Prof. Dr. Rénee Römken, gespecialiseerd in gendergerelateerd geweld, het resultaat: 20% van de Nederlandse vrouwen kwam eenduidig in aanraking met (ex) partnergeweld. 5% had te maken met terugkerend geweld en 8% van de vrouwen werd binnen hun huwelijk verkracht. Het onderzoek liet bovendien zien dat iedereen slachtoffer kon zijn: rijk, arm, zwart, wit, religieus of niet-religieus. De statistieken zijn sindsdien niet veel veranderd.

Deze cijfers waren schrikbarend. Ze zorgden voor een golf aan po-

litieke besluiten die in de jaren 90 genomen werd: verkrachting binnen het huwelijk werd strafbaar, (ex)partnergeweld werd als maatschappelijk probleem beschouwd en vrouwen konden zelf een straatverbod aanvragen. De meeste van deze ontwikkelingen werden geïnitieerd door toenmalige staatssecretaris Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Hedy D'Ancona (PvdA), die zelf bijzonder actief is geweest in de radicaal-feministische stroming van de tweede feministische golf in de jaren 70.

Sinds de jaren 90 is er veel veranderd. De BVML-huizen zijn professionele instituten onder de koepelorganisatie Blijf Groep geworden. Ze bevinden zich in een breder netwerk van zorginstellingen, justitie en veiligheid. Slachtoffers van (ex)partnergeweld dienen zo gestroomlijnd mogelijk alle hulp te krijgen die zij nodig hebben. Op praktisch niveau is niet veel meer over van de radicale begintijden uit de jaren 70, maar de feministische context van waaruit gewerkt wordt is nog springlevend. Want (ex)partnergeweld is helaas nog steeds een structureel maatschappelijk probleem. Een voorbeeld daarvan is het feit dat drie van de vijf van de gevallen van femicide gepleegd wordt door de (ex)partner.

Conclusie

Dat (ex)partnergeweld wordt gezien als maatschappelijke zorg, er politiek beleid is dat vrouwen beschermt, er veel wetenschappelijk onderzoek plaats heeft gevonden sinds het onderzoek van Römken in 1992, en dat we terminologie als '(ex)partnergeweld', 'femicide' en 'gendergerelateerd geweld' gebruiken, heeft allemaal hun oorsprong in de feministische beweging uit de jaren 70. Door de moord op Lisa is femicide een thema geworden waar aandacht voor is binnen de verkiezingscampagnes van verschillende politieke partijen. De discussie gaat over of er meer geïnvesteerd moet worden in de preventie van femicide en wat de oorzaken daarvan zijn. Met dit artikel hoop ik de lezers bewust te maken van de desinformatie die bij dit thema vaak rondgaat. Dit onderbouw ik met statistieken, de historische ontwikkeling van de politieke besluitvorming rondom (ex-)partnergeweld en de onderstaande bronnenlijst, op basis waarvan je als lezer zelf het archief in kan duiken en je eigen conclusies kunt trekken rondom dit thema.

Archieven bij Atria

- Archief Blijf van m'n Lijf, Amsterdam, bij Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid (Amsterdam).
- Archief Blijf van m'n Lijf, Delft 1979-1988, bij Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid (Amsterdam).
- Archief Blijf van m'n Lijf, Rotterdam 1978-1979, bij Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid (Amsterdam).
- Archief Centrale vereniging van Organisaties voor hulpverlening aan niet-gehuwde Moeders (COM), bij Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid (Amsterdam).
- Archief Nederlandse Federatie van Instellingen voor de Ongehuwde Moeder en haar kind (FIOM) (1928) 1930-1999, bij Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid (Amsterdam).
- Archief Vrouwenbeweging Nijmegen, collectie Internationaal Archief voor de Vrouwenbeweging (IAV) in Atria, kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid (Amsterdam).

Boeken en artikelen

- Doorne-Huiskes, A. van, R. Römken & J. Schipper (et al.), *Van privéprobleem tot overheidszorg* (Zoetermeer 2017).
- Outshoorn, J., 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek, 1950-1990.', *Leidschrift* 17 (2002) 35-52.
- Römken, R., 'Van schandelijk geheim tot schending van mensenrechten: ontwikkelingen in regelgeving en aanpak van intiem partner geweld', Atria, kennisinstituut voor emancipatie en vrouwengeschiedenis (Amsterdam 2014).
- Tjen-A-Tak, C.H. & L.M. van den Broek, *Een wereld van verschil: 40 jaar vrouwenopvang in Nederland 1974-2014* (Leiden 2014).

Bronnen bij Atria

- Atria, 'Herstory – Collectief verheugen', 28 februari 2024, <https://atria.nl/nieuws-publicaties/feminisme/feminisme-20e-eeuw/herstory-collectief-verheugen/> (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

Atria, 'Wat is femicide?', 3 maart 2023, <https://atria.nl/nieuws-publicaties/geweld-tegen-vrouwen/wat-is-femicide/> (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

Atria, 'Nieuwe Europese cijfers: gendergerelateerd geweld tegen vrouwen', 5 december 2024, <https://atria.nl/nieuws-publicaties/geweld-tegen-vrouwen/nieuwe-europese-cijfers-gendergerelateerd-geweld-tegen-vrouwen/> (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

Atria, 'Nederlands feminisme en de strijd tegen geweld', 6 maart 2023, <https://atria.nl/nieuws-publicaties/geweld-tegen-vrouwen/nederlands-feminisme-en-de-strijd-tegen-geweld/> (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

Atria, 'Blijf van m'n Lijf – 40 jaar vrouwenopvang – Deel 1', <https://www.youtube.com/watch?v=9a0i-8dNbIQ> (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

Atria, 'Blijf van m'n Lijf – 40 jaar vrouwenopvang – Deel 2', <https://www.youtube.com/watch?v=o0PecKtdOvA> (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

EIGE, 'femicide', https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1192?language_content_entity=en (geraadpleegd op 22 oktober 2025).

Zichtbaarheid en verborgenheid

Eerbetoon aan vrouwen in de keizertijd

Miriam J. Groen-Vallinga en Evelien J.J. Roels

Als ik ook iets moet vermelden over de deugdelijkheid der vrouwen, zij die een weduwenbestaan zullen leiden, laat ik dit volledig in een beknopt advies weergeven: (...) het grootst zal haar roem (*kleos*) zijn wie het minst geroemd wordt onder mannen ofwel voor haar deugd ofwel ter berisping.

Aldus sprak Perikles, de grote politieke leider van Athene in de vijfde eeuw v.Chr., in zijn beroemde grafrede ten tijde van de Peloponnesische Oorlog, zoals opgetekend door Thucydides.¹ Zijn beknopte waardering van waaruit vrouwelijke deugden zouden moeten bestaan echoot door in talloze andere beschrijvingen afkomstig uit de Oudheid geschreven door mannen en over vrouwen. Vrouwen waren bij voorkeur niet zichtbaar en lieten zich niet horen, aldus de antieke opvatting. De Romeinse keizertijd was immers een patriarchale samenleving met duidelijke ideeën over wat het domein van mannen was en wat aan vrouwen was voorbehouden. Concreet betekende dit binnen de lijnen van het ideaalbeeld, dat mannen zich bezighielden met het publieke leven van politiek en de activiteiten rondom het forum of de agora, vrouwen bleven binnen om wol te spinnen en het huishouden te bestieren.²

Het is onwaarschijnlijk dat dit door de elite geconstrueerde ide-

1 Thuc. 2.45: Εἰ δέ με δεῖ καὶ γυναικείας τι ἀρετῆς, ὅσαι νῦν ἐν χρεΐᾳ ἔσονται, μνησθῆναι, βραχεία παραινέσει ἅπαν σημανῶ. (...) μεγάλη (...) καὶ ἥς ἂν ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς πέρι ἢ φόγου ἐν τοῖς ἀρσεσι κλέος ᾗ. Zie voor soortgelijk sentiment ook Sen. Helv. 19.6A. Vertalingen zijn van de auteurs, behalve waar anders gesteld. Alle data in dit artikel zijn n.Chr. tenzij anders aangegeven.

2 Kristina Milnor, 'Women' in: Alessandro Barchiesi en Walter Scheidel eds., *The Oxford Handbook of Roman Studies* (Oxford 2010) 815-826, aldaar 820-821.

aalbeeld ook maar enigszins realistisch was voor het merendeel van de vrouwen. In veel gevallen was het ook voor vrouwen pure noodzaak om te werken voor hun dagelijkse levensonderhoud en dus zichtbaar deel te nemen aan het leven buitenshuis.³ Het bestaan van een dergelijk ideaalbeeld lijkt niettemin heel invloedrijk te zijn geweest. Het streven naar onzichtbaarheid uitte zich bijvoorbeeld in de kleding die de respectabele Romeinse matrone bij voorkeur moest dragen: de lange stola die tot over de enkels hing met daarover de palla die ook het hoofd bedekte. Het kwam echter ook tot uitdrukking in de Romeinse – publieke – herinneringscultuur, waar vrouwen veel minder goed vertegenwoordigd zijn dan mannen in grafmonumenten of ere-inscripties.⁴ Ook de literaire teksten die ons uit de keizertijd bekend zijn, zijn voor het overgrote merendeel geschreven door mannen uit de elite.⁵ Om de eigen stem van vrouwen in de Oudheid te kunnen ontwaren is het nodig om op een andere manier te kijken en een breder palet aan bronnenmateriaal in te zetten.⁶ De meest talrijke en veelbelovende daarvan is de epigrafie.

Lange tijd werden vrouwen uit de Romeinse tijd impliciet als onderdeel van de zwijgende meerderheid afgedaan of werd eenvoudigweg het eenzijdige beeld vanuit de literaire teksten voor waarheid aangenomen. De publicatie van Sarah Pomeroy's belangrijke feministische boek *Goddesses, whores, wives and slaves* maakte in 1975 al zichtbaar hoe aanzienlijk de bijdrage is geweest van verschillende groepen vrouwen in de oudheid. Uit de jaren zeventig dateert ook een aantal artikelen van Sue Treggiari die via inscripties onderzoek deed naar beroepen en de arbeidsdeelname

3 Miriam J. Groen-Vallinga, *Work and Labour in the Cities of Roman Italy* (Liverpool 2022).

4 Keith Hopkins, 'On the probable age structure of the Roman population', *Population studies* 20 (1966) 245-264, aldaar 247, 261; Peter Keegan, *Roles for Men and Women in Roman Epigraphic Culture and beyond: Gender, Social Identity and Cultural Practice in Private Latin Inscriptions and the Literary Record* (Oxford 2014) 4.

5 Veel van de fragmenten die aan vrouwen toegeschreven zijn, zijn verzameld in Bartolo Natoli, Angela Pitts, en Judith P. Hallet, *Ancient Women Writers of Greece and Rome. Routledge Sourcebooks for the Ancient World* (Londen 2022).

6 Jane Rowlandson, *Women and Society in Greek and Roman Egypt: A Sourcebook* (Cambridge 1998).

van vrouwen.⁷ Deze denkrichting werd echter niet direct breed opgepikt. Onder invloed van het werk van vroegmoderne sociologen en demografen ondervond namelijk tegelijkertijd ook het onderzoek naar gezin en familiestructuur in de Romeinse oudheid een impuls.⁸ Het onderzoek naar Romeinse vrouwen werd bijgevolg een tijdlang vormgegeven als onderzoek naar vrouwen in hun familiale context, als moeders en dochters, hetgeen overigens naadloos aansloot bij de manier waarop de Romeinen zelf aan vrouwen refereerden, als de echtgenote of de dochter van.⁹ Vanwege de aandacht voor het gezin als collectief en de volgens de Romeinse wet ogenschijnlijk onwrikbare macht (*potestas*) van de heer des huizes, werd vrouwen ook in de moderne literatuur veel handelingsvrijheid ontzegd. Literaire teksten en juridische teksten wogen in het oordeel van moderne auteurs vaak zwaarder dan documentaire teksten en epigrafisch materiaal, maar het is juist daar dat Romeinse vrouwen beter vertegenwoordigd zijn.

Het is te danken aan het werk van Riet van Bremen en later dat van Emily Hemelrijk dat er aandacht kwam voor het feit dat een aanzienlijk aantal Romeinse vrouwen in epigrafische bronnen op veel manieren juist wel heel zichtbaar was. Zij speelden bovendien een actieve en belangrijke rol in hun eigen leven en het publieke leven van de antieke stad, als weldoensters, priesteressen en patronessen. Bovendien hebben beide studies laten zien dat de rol en positie van de vrouw over de periode van de Oudheid aan verandering onderhevig was: gedurende de Hellenistische periode lijkt de scheiding tussen het mannelijke en vrouwelijke domein

7 Susan Treggiari, 'Lower class women in the Roman economy', *Florilegium* 1 (1979) 65-86; Susan Treggiari, 'Jobs for women', *American Journal of Ancient History* 1 (1976) 76-104.

8 Peter Laslett en Richard Wall, eds. *Household and family in past time* (Cambridge 1972); Richard P. Saller en Brent D. Shaw, 'Tombstones and Roman Family Relations in the Principate: Civilians, Soldiers and Slaves', *The Journal of Roman Studies* 74 (1984) 124-156.

9 Milnor, 'Women', 818; Zie bijvoorbeeld de sprekende titels van Judith P. Hallett, *Fathers and daughters in Roman society. Women and the elite family* (Princeton, NJ 1984); Suzanne Dixon, *The Roman mother* (Londen-Sydney 1988).

minder scherp te worden.¹⁰ Voor de Griekse wereld wordt de rol van vrouwen in de laatste jaren ook intensiever onderzocht (en aangetoond) buiten de betreden paden van de rol als priesteres of in familieverband. Zo wijzen enkele recente studies erop dat meisjes en vrouwen eveneens deelnamen aan wat voorheen als een mannendomein pur sang werd beschouwd: de agonistiek, oftewel de wereld van sport en spelen.¹¹

De inscripties die uit de periode van de Oudheid zijn overgeleverd bieden voor geschiedkundigen bij uitstek vruchtbaar materiaal om de rol en positie van vrouwen in de Romeinse keizertijd te onderzoeken. Het is hier – met name in grafinscripties – dat vrouwen in grotere getale vertegenwoordigd zijn, zelf het woord nemen en handelend optreden. In de antieke wereld had publieke zichtbaarheid een belangrijke sociale functie. Status en aanzien werden bepaald door iemands afkomst, oftewel, in welke familie je geboren was, welke posities en functies familieleden bekleedden en bekleed hadden, en de verdiensten en prestaties verworven door de voorouders. De verwerving en bevestiging van sociale status geschiedde in de openbare ruimte. Geëerd en geprezen worden door de medeburgers, de Romeinse stadhouder, de senaat, of – voor wie het echt gemaakt had – de keizer verliep door het toebedelen van eerbewijzen zoals belastingvrijheid, een ereplaats in het theater, vrijstelling van bepaalde plichten, en – voor de moderne historicus de meest tastbare vorm van eerbewijzen – de oprichting van standbeelden en inscripties. De verwerving van publieke zichtbaarheid en daarmee status en prestige was voor vrouwen wel degelijk mogelijk, ook al was dit grotendeels voorbehouden aan hen die daarvoor over (eigen) middelen beschikte. De oprichting van inscripties en andere soorten monumenten was immers kostbaar, ook al

10 Emily A. Hemelrijk, *Hidden Lives, Public Personae: Women and Civic Life in the Roman West* (Oxford 2015); Riet van Bremen, *The Limits of Participation. Women and Civic Life in the Greek East in the Hellenistic and Roman Periods* (Amsterdam 1996).

11 Onno van Nijf, 'Bringing Women into the Agonistic Sphere. Sport, Women and Festivals in the Greek World under Rome', in: Lucinda Dirven, Martijn Icks en Sofie Remijns eds., *The Public Lives of Ancient Women (500 BCE-650 CE)* (Leiden-Boston 2023) 127-157; Melanie Meaker, 'Women at the Races: Female Victors at Greek hippikoi agones', in: Karolina Frank e.a. eds., *Female Agency in the Ancient Mediterranean World* (Liverpool 2024) 49-82.

kon dit variëren afhankelijk van de grootte en materiaal van het monument. Het is niet te ontkennen dat meisjes en vrouwen vaak gedefinieerd werden en zichzelf definieerden als ‘dochter van’, ‘vrouw van’, of ‘moeder van’ – toch wil dit niet zeggen dat we vrouwen alleen maar in relatie tot of in afhankelijkheid van een man of familie kunnen bestuderen.

De samenstelling en auteurschap van het antieke bronnenmateriaal stelt de moderne historicus voor de uitdaging voorbij te kijken aan de op het oog schijnbare onzichtbaarheid en afhankelijkheid van vrouwen in de Oudheid. Waar de literaire bronnen vrouwen doorgaans wegzetten als minderwaardig, tweederangs, en onbelangrijk of zelfs bijzonder gevaarlijk voor het welzijn van de antieke man, biedt het epigrafisch materiaal een breed en divers scala aan mogelijkheden om de rollen en posities van vrouwen verder te onderzoeken en daardoor meer recht te doen.¹² In dit artikel willen we voor de periode van de Romeinse keizertijd aantonen op welke manieren vrouwen zichtbaar zijn in antieke inscripties en de mogelijkheden van dit specifieke type bronnenmateriaal voor genderstudies verkennen en onderstrepen. Daarbij richten we ons op een aantal spreken-de voorbeelden uit enerzijds Romeins Italië en met name Rome, en anderzijds Kleinazië, om eventuele regionale verschillen te kunnen belichten in lijn met het werk van Hemelrijk en van Bremen. Onze voorbeelden laten zien dat vrouwen in de Oudheid wel degelijk een zelfstandige rol konden innemen, die niet in afhankelijkheid van of relatie tot een man gedefinieerd werd, en ze op zichzelf konden staan. We zullen hierbij echter ook moeten vaststellen dat dit grotendeels voorbehouden was aan leden van de vermogende elite: voor een groot deel van de antieke vrouwen, en dan met name ongetrouwde (jonge) vrouwen, gold dit niet.

Licinnia Flavilla en Ammias: twee uitersten van publieke zichtbaarheid

Wanneer vrouwen actief hun eigen publieke monumenten oprichtten, deden ze dit meestal binnen die specifieke rollen waarin hun publieke zichtbaarheid geoorloofd was: als moeder, dochter of echtgenote ‘van’. Daarnaast vinden we ook vrouwen die onafhankelijk optreden, zonder dat ze zichzelf in een familierol plaatsen of in afhankelijkheid van een man.. Een

12 De zesde Satire van Juvenalis is in dit opzicht niet alleen interessante maar ook zeker vermakelijke lectuur. Zie ook het zevende fragment van Semonides.

bijzonder monument waarin een vrouw prominent een publieke positie inneemt vinden we in de bergen van Lykië, de regio gelegen in het zuidwesten van Kleinazië, in de stad Oinoanda. Deze polis was een relatief kleine nederzetting, gelegen op een uitgestrekte heuveltop, waar resten van de antieke stad relatief goed bewaard zijn gebleven. Oinoanda's 'claim to fame' onder oudheidkundigen berust op de overlevering aldaar van drie bijzonder omvangrijke inscripties, elk met een uniek karakter.¹³ Één daarvan werd opgericht op het initiatief van een vrouw. Dit is een uitvoerige genealogie van een prominente Lykische familie gegraveerd op een grafmonument dat een zekere Licinnia Flavilla had laten bouwen en dat (vermoedelijk) na haar dood werd voortgezet door haar neef, Flavianus Diogenes.

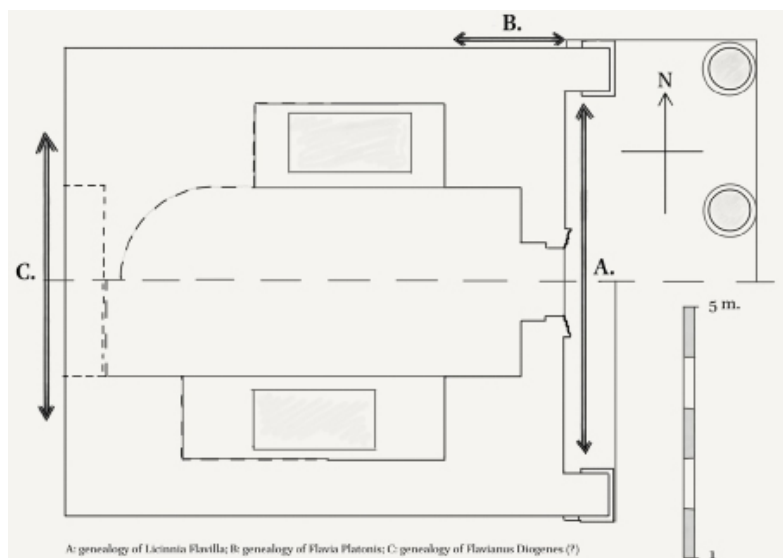
Het grafmonument dateert uit de tweede helft van de tweede eeuw en is gevonden in de necropool ten zuiden van de stad.¹⁴ Oorspronkelijk bestond het graf uit een overdekte kamer waarin twee of drie nissen waren aangebracht voor de plaatsing van sarcofagen. De ingang bevond zich aan de oostkant, waar een portaal toegang gaf tot de binnenruimte. Op drie van de vier buitenmuren waren lange teksten aangebracht: de inscripties op oost- en noordwand (A en B, zie afbeelding 1) stammen uit de

13 Voor Oinoanda en de epigrafische cultuur aldaar, zie Jürgen Hammerstaedt, 'The Philosophical Inscription of Diogenes in the Epigraphic Context of Oinoanda. New Finds, New Research, and New Challenges', in: Jürgen Hammerstaedt, Pierre-Marie Morel en Refik Güremen eds., *Diogenes of Oinoanda. Epicureanism and Philosophical Debates* (Leuven 2017) 29-50; Onno van Nijf, 'Een tekst in context: het Oinoanda van Diogenes de Epicureër', *Lampas* 40 (2007) 135-149. Voor de andere twee inscripties, zie hieronder met verwijzingen.

14 Datering, beschrijving monument en editie van de tekst: Alan Stirling Hall, Nicholas P. Milner, en John James Coulton, 'The Mausoleum of Licinnia Flavilla and Flavianus Diogenes of Oinoanda: Epigraphy and Architecture', *Ancient Society* 46 (1996) 111-144. Voor een bespreking van Licinnia als oprichtster van het grafmonument binnen de contemporaine epigrafische cultuur, zie Evelien J.J. Roels, 'Present in Public Lettering. The epigraphic dossier of Licinnia Flavilla at Oinoanda (IGR III 500) and the phenomenon of honorific text monuments in Imperial Asia Minor', in: Lucinda Dirven, Martijn Icks en Sofie Remijns eds., *The Public Lives of Ancient Women (500 BCE-650 CE)* (Leiden-Boston 2023) 220-248.

tijd dat het grafmonument is opgericht op initiatief van Licinnia.

Afbeelding 1: De graftombe van Licinnia Flavilla met de locatie van de drie genealogieën op de oost-, noord- en westwand (© Evelien Roels, op basis van de plattegrond van Hall, Millner en Coulton, 'Mausoleum', fig. 1 (A).)

Licinnia's rol in de oprichting van het monument en het opstellen van de genealogie blijkt uit de wij-inscriptie, die op de deurlijst boven de ingang was gebeiteld:

Licinnia Flavilla, dochter van C. Licinnius Thoantianus, burger van Oinoanda, | heeft dit *heroon* laten bouwen, waarin ze de sarcofa|gen van haar ouders en haar voorouders plaatste. Het is niemand toegestaan | om ander-mans lichaam in het *heroon* te ruste te leggen op straffe van een boete | te voldoen aan de allerheiligste schatkist ter hoogte van 10.000 *denarii*; laat hij | vervloekt zijn on-

der goden en godinnen.¹⁵

Een interessant detail uit de inscriptie is de verwijzing naar de voorouders: hoe moeten we ons dit voorstellen? Uit praktische gronden lijkt het schier onhaalbaar dat alle voorouders van Licinnia in het mausoleum waren bijgezet. Daarom is het aannemelijker de tweede helft van de inscriptie symbolisch te interpreteren. Dit suggereert tevens de genealogie die over de gehele oppervlakte van de muur is aangebracht, getooid met de titel: 'De plaats[elijke] genealogie van [Licinn]ia Flavilla en Diogenes, haar familielid, [burgers van Oinoanda]'. Onder de titel is in meerdere kolommen de genealogie weergegeven (zie afbeelding 2) in *stoichedon*-stijl. Om een indruk van de tekst te krijgen, volgt hier het begin:

Trokondas Tris had een | zoon, Thoas. Thoas' zonen |
waren Mousaios en Thoas, waarvan | de eerste genoemd
werd Licin|nius Mousaios, de twee|de Marcius Thoas,
beide | waren *lykiarch*. Van | Mousaios en Ammia, |
dochter van Kroisos, stamden de zonen, | Licinnius Tho-
as | en Licinnius Mousaios, | genoemd naar hun vader,
en een | dochter, Tation. Van Mar|cius Thoas en Marcia
| Gè, dochter van Marcius Mo|lebouloubasios, een zoon
Ma|rcius Flavianus Thoas en een | dochter Tation.¹⁶

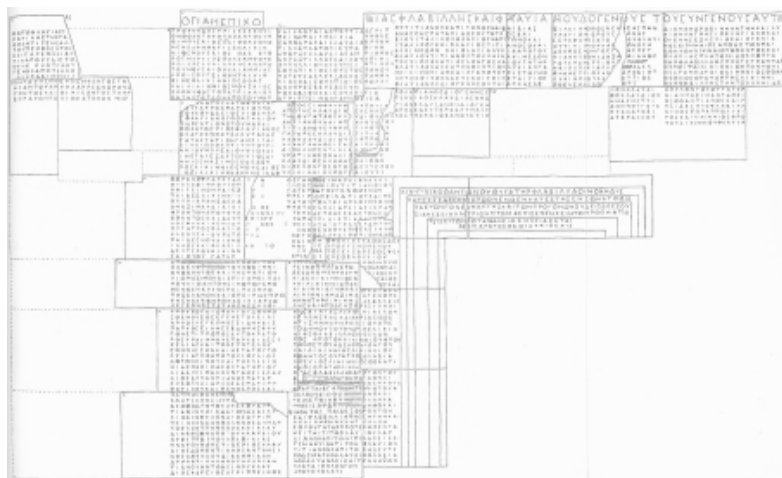
Enzovoort.

15 IGR III 500, regels 1-6: Λικ. Γ. Λικ. Θοαντιανού θυγάτηρ Φλάβιλλα Οίνοανδῖς
| κατεσκεύασε[ν] τὸ ἡρώων, ἐν ᾧ κατέστησεν σωματοθή|κας τῶν γονέων αὐτῆς
καὶ τῶν προγόνων· οὐδείς δὲ ἔξου|σίαν ἔξει ἀλλότριον πτώμα ἐπιστενεγκεῖν τῷ ἡρώϊ,
ἢ ἀπο|τεῖσει τῷ ἱερωτάτῳ ταμείῳ (δην.) μύρια, ἔσται | δὲ ἐπάρατος θεοῖς καὶ θεαῖς.

16 IGR III 500, r. 7 en II, r. 1-18: [γενεαλ]ογία ἡ ἐπιχώ[ριος] Λικινν]ίας Φλαβίλλης
καὶ Διογένους τοῦ συνγενοῦς αὐτ[ῆς] Οἰνοανδέων] || Τροκόνδας τρις ἔσχεν υἱ|ὸν
Θόαντα. τοῦ Θόαντος υἱ|οὶ Μουσαῖος καὶ Θόας, ὧν ὁ | μὲν ἐχρημάτισεν Λικίν|νι[ος]
Μουσαῖος, ὁ δὲ ἔτ[ε]ρ[ος] Μάρκιος Θό[ας], ἀμφότε|ροι δ[έ] ἐλυκιάρχησαν. ἀπὸ | τοῦ
Μ[ο]υσσαίου καὶ Ἀμμίας | Κροίσου γείνονται υἱ|οὶ μ[έ]ν[τις] Λικίννιος Θόας | καὶ Λικίννιος
Μουσαῖος, | ὁμώνυμος τῷ πατρί, καὶ θυ|γάτηρ Τάτιον. ἀπὸ τοῦ Μα|ρκίου Θό[α]
ντος καὶ Μαρκίας | [Γῆς, θ]υγατρὸς Μαρκίου Μο|[λε]βουλουβάσιος, υἱὸς Μάρ|[κιο]
ς Φλαβιανὸς Θόας καὶ θυ|γάτηρ Τάτιον.

De genealogie beschrijft 228 regels lang op min of meer dezelfde wijze de wijdvertakte connecties van de Licinnii, zoals (eerste en tweede) huwelijken, nakomelingen en het brede scala aan vooraanstaande ambten die door verschillende familieleden werden bekleed. Daaronder bevinden zich die van proconsul, consul, *lykiarch* (opperpriester van de Lykische Bond), en bevelhebbers van garnizoenen en cohorten.¹⁷ Licinnia zelf wordt meerdere keren genoemd in verband met haar ouders en echtgenoot, maar zij figureert het meest prominent in de slotregels van de genealogie, samen met haar broers, Licinnius Longus en Licinnius Fronto. Beter gezegd, 'Flavilla' is letterlijk het slotwoord van de gehele inscriptie. De genealogie eindigt dus met Licinnia's eigen afkomst en naaste familieleden en vormt daarmee een passend einde van de genealogie.

Afbeelding 2: Reconstructie van de weergave van de genealogie van Licinnia Flavilla op de voorzijde van het grafmonument met de wij-inscriptie boven de deurpost. Merk op dat het fragment linksboven foutiefelijk is ingetekend; het stond oorspronkelijk op de noordwand (Tafel 1 in Hall, Millner en Coulton, 'Mausoleum', © Österreichische Akademie der Wissenschaften).

17 Voor de Licinnii-familie, zie S. Jameson, 'Two Lycian families', *Anatolian Studies* 16 (1966) 125-137.

Rechts om de hoek, op de noordwand, werd in dezelfde tijd met een tweede genealogie begonnen (die echter nooit werd afgemaakt); deze had een veel bredere reikwijdte dan de 'lokale' genealogie op de voorzijde. Het startpunt van de stamboom was Flavia Platonis, burger van het nabijgelegen Kibyra, en de overgrootmoeder van Licinnia.¹⁸ In de tekst zoals deze is overgeleverd kunnen we zien hoe de afkomst van Flavia terugging op de stichting van de stad Kibyra door de Spartanen. Flavia was door haar huwelijk met Licinnius Thoas in de Licinnii-familie getrouwd.¹⁹ Was haar genealogie volledig weergegeven geweest op de noordwand van de tombe, dan was deze significant langer geweest dan die van Licinnia op de voorzijde, namelijk met meer dan dertig generaties. Flavia's afkomst was van belang omdat ze als burger van het veel invloedrijkere en grotere Kibyra in vergelijking met het kleine Oinoanda voor de Licinnii-familie status en aanzien meebracht. Het was Flavia Platonis, niet haar echtgenoot Licinnius Thoas, die over prestigieuze familiebanden beschikte en zodoende de familie grote aanzien verleende.

De genealogie van Flavia Platonis werd echter voortijdig afgebroken.²⁰ Vermoedelijk kwam het eigenaarschap van de tombe op een later moment in handen van Licinnia's achterneef, Flavianus Diogenes, voor wie de voortzetting van de inscriptie niet relevant was.²¹ Diogenes liet echter, conform de epigrafische decoratie van de graftombe zoals die geïnitieerd was door zijn achtertante, op de westwand een derde genealogie inbeitelen. De prominente vermelding van Flavianus in deze inscriptie wijst op zijn betrokkenheid vanaf dat moment. Wat er met Licinnia gebeurde,

18 Zie Jameson, 'Two Lycian Families', Flavilla (no. 16), Licinnius Fronto (no. 13) en Licinnius Thoantianus (no. 37).

19 IGR III 500 II, regel 36-39. Denise Reitzenstein, *Die lykischen Bundespriester: Repräsentation der kaiserzeitlichen Elite Lykiens* (Berlin 2011) 168-169.

20 Dit kunnen we opmaken uit het feit dat een zin in het midden wordt afgebroken. Drie blokken zijn bewaard gebleven, zie Hall, Milner, en Coulton, 'Mausoleum', 117.

21 De overdracht van eigendom vond waarschijnlijk plaats tijdens of kort na het voltooiën van de oostelijke inscriptie. De afwezigheid van Licinnia's kleinkinderen in de genealogie hoeft niet te betekenen dat deze onvoltooid is; mogelijk zijn ze jong gestorven of beschouwde Licinnia haar ouders en directe broers en zussen als voldoende voor de stamboom. Zie Hall, Milner en Coulton, 'Mausoleum', 140.

zullen we nooit weten.

Volgens de uitgevers van de tekst, Hall, Millner en Coulton, danken we zulke uitvoerige genealogieën aan ‘Asian ladies of means, perhaps especially those of mature years’, zoals Licinnia. Deze “welvarende dames” ‘spent considerable energy comparing pedigrees and ranking one another by reference to them’.²² Deze waardering – als je het al zo kunt noemen – is te simpel en bovendien trivialiserend: ze doet geen recht aan de politieke betekenis en het prestige dat zulke openbare genealogieën konden uitdragen. De aandacht voor afkomst en verwantschap was diepgeworteld in zowel de Griekse als Romeinse cultuur, zoals al blijkt uit werken van Homerus en Hesiodus, en uit Romeinse tradities zoals het tonen van vooroudermaskers bij begrafenissen. Hoewel genealogieën een belangrijke rol speelden, is er geen exemplaar bewaard gebleven dat vergelijkbaar is met die van de Licinnii. In inscripties uit de regio van Lykië en Karië (zuidwest Kleinazië) vinden we veelvuldig verwijzingen naar afkomst en familiebanden, waarbij soms vier tot vijf generaties werden vermeld, inclusief belangrijke ambten zoals dat van *lykiarch* of lidmaatschap van de Romeinse senaat. Vooral in Lykische steden vinden we, met name vanaf de tweede helft van de tweede eeuw, genealogieën die zich onderscheidden van een korte vermelding van ouders en grootouders, de form die doorgaans gebruikelijk was. De nadruk en publieke weergave van afkomst en familievertakkingen was verbonden aan het politieke prestige van het lykiarchaat. Families die deze functie meerdere generaties lang bekleedden, konden hun status als Romeinse elite bevestigen en onderstrepen. Vrouwen speelden hierin een sleutelrol als verbindende figuren tussen families, wat hun publieke zichtbaarheid in genealogische inscrip-

22 Hall, Milner en Coulton, ‘Mausoleum’, 143. Daarmee wil ik niet ontkennen dat er veel moeite en werk voorafgegaan moet zijn aan het opstellen en voorbereiden van de genealogie (zie Martin Zimmerman, ‘Die Archiereis des lykischen Bundes. Prosopographische Überlegungen zu den Bundespriestern’, in: Christof Schuler ed., *Griechische Epigraphik in Lykien: Eine Zwischenbilanz* (Wenen 2007) 111-120, aldaar 118), maar in de insinuatie dat dit karweitje voorbehouden was aan een bepaalde groep vrouwen van een zekere leeftijd kan ik me niet vinden.

ties vergrootte.²³

Licinnia's genealogie moet begrepen worden binnen deze Lykische traditie van het tonen van prestigieuze afkomst. Hoewel het grafmonument dat zij oprichtte groots van opzet was, was het als vrouw niet ongebruikelijk via een familiegenealogie status uit te dragen. Vrouwen kwamen vaker voor in grafinscripties dan in stedelijke of religieuze contexten, en Licinnia vormt daarop geen uitzondering. Volgens Hemelrijk en van Bremen werd de publieke rol van vrouwen vooral bepaald door hun familiebanden: als dochter, moeder of echtgenote 'van'. Licinnia's inscriptie benadrukt deze rol en toont hoe zij via haar familie prestige verwierf binnen de gemeenschap van Oinoanda. De genealogie bevestigt de verbondenheid van haar familie met de Lykische priesterelite, onder andere door het bezit van het lykiarchaat. Hoewel andere familieleden bekend zijn door afzonderlijk overgeleverde inscripties, brengt Licinnia's monument deze losse elementen samen in een samenhangend geheel. Visueel onderstreept de omvang, ontwerp en de stijl (stoichedon) van de inscriptie de ouderdom, omvang en invloed van haar familie. Daarmee was het epigrafisch monument opgericht door Licinnia een krachtige en tevens sociaal aanvaardbare manier om haar familie een passend monument te geven.²⁴

Een bijzonder aspect van Licinnia's grafmonument is het feit dat deze – alle conventionele vrouwenrollen ten spijt – duidelijk alludeert aan de epigrafische monumenten opgericht door en voor prominente mannelijke protagonisten zowel in Oinoanda als binnen Lykië. In Oinoanda zelf waren, zoals eerder opgemerkt, twee andere indrukwekkende epigrafische monumenten opgericht gedurende de tweede eeuw. Dit was ten eerste een grote stele waarop uitvoerig de stichting van een agonistiek festival door C. Iulius Demosthenes werd vastgelegd in het jaar 124/5.²⁵ De inscriptie beschrijft in meer dan honderd regels de stichting van het festival ;binnen de epigrafische bronnen die uit de antieke wereld zijn overgeleverd vormt het 'with the exception of the first stele of the Athenian tribute lists, the longest

23 Van Bremen, *Limits of Participation*, 163-169; Reitzenstein, 'Bundespriester', 120-121.

24 Roels, 'Public Lettering', 237-238.

25 Michael Wörrle, *Stadt und Fest im kaiserzeitlichen Kleinasien* (München 1988); Afmetingen van de stele: 187 x 105 x 25 cm.

exposition of a single inscribed document from the ancient world that has ever been published.²⁶ Hét pronkstuk van Oinoanda was echter te vinden op de Romeinse agora en was de verdienste van een zekere Diogenes. Op de muur van de stoa ten zuiden van de agora liet deze Diogenes een lang traktaat over de filosofie van Epicurus aanbrengen. De lengte van de inscriptie is duizelingwekkend: in meer dan 25.000 woorden die in totaal ruim 260 vierkante meter van de muur in beslag namen over een lengte van meer dan 80 meter liet Diogenes deze tekst aanbrengen, die de eer heeft als langste Griekse inscriptie te gelden.²⁷

Deze epigrafische variant van ‘dress to impress’ was niet aan alleen Oinoanda voorbehouden. In verschillende steden in Lykië vinden we eveneens grote epigrafische monumenten, die imponeren door de hoeveelheid documenten en teksten die op de muren zijn aangebracht. De meest directe parallel met Licinnia’s ‘tekstmonument’, wat betreft het gebruik van tekst als belangrijkste vorm van decoratie, is het monument van Opramoas in Rhodiapolis.²⁸ Opramoas was een buitengewoon rijke en invloedrijke burger van Rhodiapolis, die als weldoener optrad voor minstens dertig gemeenschappen in Lykië en de omliggende regio. Zijn monument (midden van de tweede eeuw) valt op door het grote aantal documenten dat op de muren is aangebracht: ongeveer zeventig documenten, daterend in de periode tussen 123 en 152, zijn aangebracht op de voorzijde en weersijden. De inscripties getuigen van de vele en omvangrijke schenkingen van Opramoas aan verschillende steden, evenals van zijn goede relatie met en goedkeuring door de Romeinse autoriteiten. Aangezien het monument slechts in beperkte mate versierd is, lijken de inscripties de voornaamste vorm van decoratie te zijn. Het bouwwerk wordt

26 Stephen Mitchell, ‘Festivals, Games, and Civic Life in Roman Asia Minor’, *Journal of Roman Studies* 80 (1990) 183–193, aldaar 183.

27 Hammerstaedt, ‘Philosophical Inscription’, 30–38. Zie ook M. Haake, ‘Philosophy and Philanthropy: Diogenes of Oenoanda and an Act of Mega-Euergetism’, in: O. Tekin, C.H. Roosevelt en E. Akyürek eds., *Philanthropy in Anatolia through the ages* (Istanbul 2022) 121–132, aldaar 124. Haake dubt de inscriptie de ‘Empress of Inscriptions’ (*ibidem* 122).

28 TAM II 904. Christina Kokkinia, *Die Opramoas-Inschrift von Rhodiapolis: Euergetismus und soziale Elite in Lykien* (Bonn 2000).

doorgaans geïnterpreteerd als het grafmonument van Opramoas ook al is onduidelijk of zijn graf zich daar daadwerkelijk bevond. Andere voorbeelden van (graf)monumenten waar het tonen van een veelheid van teksten en documenten de status en het prestige van de overledenen of geëerde onderstreepte, vinden we onder andere in Kyaneai en Idebessos, en – buiten Lykië – in Aizanoi en Ephesos.²⁹

Kortom, met de oprichting van een wijdvertakt epigrafisch monument, dat in omvang en ontwerp op imponerende wijze het aanzien van haar familie benadrukte, wist Licinnia Flavilla niet alleen voor haar familie maar ook voor zichzelf een uniek monument te creëren. Hierbij gaf ze op eigen wijze invulling aan een epigrafische trend binnen Oinoanda en de regio, die elders voornamelijk door mannen werd bestierd. Voor al deze monumenten geldt dat hun oprichters het noch aan woorden noch aan geld ontbrak bij de oprichting van hun materiële nalatenschap.

Vrouwen waren veel afhankelijker van anderen om publieke monumentale presentie te verwerven dan mannen. De openbare functies die ze konden bekleden en waarvoor ze vervolgens publiekelijk geëerd konden worden waren namelijk beperkt. Alleen bij grote welvarendheid en vanuit specifieke posities (bijvoorbeeld als vermogend weduwe) diende zich de mogelijkheid aan zichzelf publiekelijk te vereeuwigen. Welvaart en status waren echter niet de enige factoren die bepalend waren voor de publieke profilering van vrouwen en meisjes. Emotionele onderwaardering speelde eveneens een rol. Dit gold met name voor ongehuwde meisjes en vrouwen waarvan onderzoek laat zien dat zij een veel kleinere kans hadden in inscripties – en dus in ons bronnenmateriaal – genoemd te worden.³⁰

Een voorbeeld hiervan is een grafinscriptie gevonden op het plateland rondom Kula (gelegen ten oosten van Sardis) voor een broer en zus, genaamd Assklepiades en Ammias, die was opgericht door hun ouders.³¹ De epitaaf verhaalt dat Ammias op zestienjarige leeftijd stierf in het jaar

29 Kyaneai: *IGR* III 704; Idebessos: *TAM* II 838. Voor verdere discussie van de voorbeelden, Roels, 'Public Lettering', 238-243.

30 Peter Thonemann, *The Lives of Ancient Villages. Rural Society in Roman Anatolia* (Oxford 2022) 157-159 met meer voorbeelden en literatuur.

31 *TAM* V 1.289.

210/211; haar broertje stierf zes jaar later, in 216/217, eveneens slechts zestien jaar oud. Wat we uit de gegeven jaartallen in de gezamenlijke epitaaf kunnen opmaken is dat deze pas opgericht werd na de dood van Assklepiades. Pas bij deze gelegenheid werd ook zijn oudere en eerder gestorvene zus Ammias mede gememoreerd. Blijkbaar hadden hun ouders ten tijde van de dood van Ammias niet de moeite genomen (of de middelen tot hun beschikking gehad) om een grafsteen voor hun dochter op te richten. Pas toen haar broertje overleed werd Ammias alsnog in een inscriptie vereeuwigd. Jongens en meisjes werden kennelijk niet gelijkelijk gewaardeerd en betreurd.

Ammias bracht haar korte leven door op het platteland en woonde in één van de kleine nederzettingen in het dal van de Hermos-rivier in noordoost Lydië. De sociale leefomstandigheden en samenlevingen in deze regio gedurende de Keizertijd zijn relatief goed bekend door de vele inscripties die daar gevonden zijn. Dit is uniek omdat we hier met een plattelandssamenleving te maken hebben, een sociale wereld die veel minder materiële sporen naliet en waarover we doorgaans veel slechter geïnformeerd zijn dan het antieke stadsleven.³² Ammias' leefomstandigheden verschilden daarmee fundamenteel van de welvarende Licinnia Flavilla, die over eigen middelen beschikte een groot en blijvend monument voor haar familie en diens wijde vertakkingen op te richten. Was haar broertje niet eveneens op jonge leeftijd gestorven, dan was Ammias' bestaan – zoals dat van talloze andere meisjes en vrouwen – nooit aan ons overgeleverd.

Familie, faam en financiële vrijheden

In het Latijnse Westen zien we eveneens dat vrouwen minder zichtbaar zijn in de monumentale cultuur dan mannen. De *locus classicus* om dat te onderbouwen blijft nog altijd Hopkins' artikel uit 1966, hoewel de man-vrouw verhoudingen in (graf-) inscripties eigenlijk eens opnieuw berekend zouden moeten worden.³³ Toch zien we ook hier dat er met grote regelmaat monumenten werden opgesteld voor en door vrouwen. In veel van deze gevallen schemert weliswaar het ideaalbeeld door van de

32 Zie hiervoor Thonemann, *Ancient Villages*.

33 Keith Hopkins, 'On the probable age structure of the Roman population', *Population studies* 20 (1966) 245-264, aldaar 247, 261; Keegan, *Roles for Men and Women*, 4.

vrouw als plichtsgetrouwe echtgenote of moeder, maar epigrafisch materiaal biedt ruim voldoende aanwijzingen voor de bredere participatie van vrouwen in de samenleving.³⁴ We vangen een glimp op van individuele vrouwen uit de Oudheid als echtgenote of geliefde minnares,³⁵ als wel-doeners of priesteressen,³⁶ maar ook als handelaars en zakenvrouwen.³⁷ Zulke verwijzingen vinden we in een wijde variëteit aan monumenten, van bescheiden grafmonument tot aan grootse monumentale geschenken voor de stad.

Uit Rome komt het grafmonument van een *resinaria*, dat wil zeggen een schoonheidsspecialiste werkzaam met hars – wellicht dan dus gespecialiseerd in waxen en ontharen. Het monument wordt gedateerd in de tweede eeuw en is tegenwoordig te zien in de Vaticaanse musea. Het bijbehorende reliëf is nog maar ten dele overgeleverd, maar het is aannemelijk dat het beroep van de vrouw werd afgebeeld.³⁸ Beeld en tekst getuigen beide van de professionele zelfstandigheid en welvaart van de zakenvrouw.

CIL 6, 9855

D(is) M(anibus) / Iuliae Agele resinariae / quae vix(it)
an(nos) LXXX / Iulia Irene patronae / b(ene) m(erenti)
f(ecit) et sibi et suis/ posterisq(ue) eorum

Aan de vergoddelijkte schimmen van Julia Agele, harshandelaar die 80 jaar heeft geleefd. Julia Irene heeft dit voor haar verdienstelijke patrones opgesteld, en voor zichzelf, en voor hun beider nakomelingen.

34 Zie bijvoorbeeld ook Keegan, *Roles for Men and Women*.

35 Carmen María Ruiz-Vivas, 'Familial lives in concordia: gender roles, social dynamics and emotions in Ancient Rome', *The History of the Family* 30:3 (2025) 1-28.

36 Emily A. Hemelrijk, *Verborgen levens, publieke figuren: Romeinse vrouwen buiten Rome* (Amsterdam 2021); Hemelrijk, *Hidden Lives, Public Personae*.

37 Groen-Vallinga, *Work and labour*, 124-137.

38 Voor een goede afbeelding, zie 'Musei Vaticani. Slab for the family tomb of a beautician', <https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/galleria-lapidaria/sezione-xii--famiglia-e-societa--altre-iscrizioni/lastra-del-sepolcro-familiare-di-unestetista.html> (geraadpleegd 7 oktober 2025).

Julia Agele was gezien haar gevorderde leeftijd waarschijnlijk weduwe: ze is maar liefst 80 jaar geworden. Op haar grafschrift wordt ze gememo-reerd door haar vrijgelatene, Julia Irene, die deze inscriptie heeft opgesteld voor haar patrones, voor zichzelf en voor eventuele nakomelingen. Als vrijgelatene nam Julia Irene de familienaam Julia aan van haar patrones en behoorde zij door middel van deze pseudo-filiatie zelf reeds tot deze groep van ‘nakomelingen’.³⁹ Door de wijding van de inscriptie bevestigt Julia Irene bovendien publiekelijk haar eigen nieuwverworven status.

De beroepsinscriptie voor Julia Agele volgt grotendeels een stan-daard formulering. Vergelijk de volgende inscriptie voor een chirurg uit Salerno uit de late eerste of vroege tweede eeuw.

AE 1951, 201

Di{i}s Manib(us) / Ti(berio) Claudio Diogenis / f(ilio)
Quir(ina) Diogeni / vixit ann(is) LXXXIII / mens(ibus)
X dieb(us) VI / Claudia Vera lib(erta) / patrono ben(e)
mer(enti) / medico clinico sibi / posterisque eius

Aan de vergoddelijkte schimmen van Tiberius Claudius Diogenes, zoon van Diogenes, van de tribus Quirina,⁴⁰ die 84 jaar, 10 maanden en 6 dagen heeft geleefd. Clau-dia Vera, vrijgelatene, heeft dit voor haar verdienstelijke patroon de chirurg opgesteld, en voor zichzelf, en voor zijn nakomelingen.

De inscripties lijken identiek geformuleerd, maar laten ook goed zien hoe binnen de normatieve standaardelementen individuele aspecten konden worden benadrukt. Waar de harshandelaar Julia Agele waarschijnlijk zelf ook een vrijgelatene was omdat een familieverwijzing ontbreekt, wordt veel nadruk gelegd op de vrijgeboren afkomst van de oude Diogenes in deze inscriptie. Dat is op zichzelf al opvallend, aangezien voor het merendeel van de inscripties niet duidelijk is of het om vrijgeborenen of vrijgela-tenen gaat – en voor zover dat wel zo is, zijn vrijgelatenen ruim in de meer-

39 Henrik Mouritsen, *The freedman in the Roman world* (Cambridge 2011) 36-51.

40 Zijn stembedistrict, dat ook op afkomst was gebaseerd.

derheid. Net als bij de inscriptie voor Julia Agele is de persoon die deze tweede inscriptie heeft opgesteld de vrijgelatene van de overledene, wat wordt onderstreept door haar naam: Claudia Vera heeft de naam Claudia overgenomen van haar patroon Tiberius Claudius Diogenes. Er zou kunnen worden geconcludeerd dat hier sprake was van een huwelijk, al is het gebruikelijk om een ‘patroon en echtgenoot’ als zodanig te memoreren en die indicatie ontbreekt hier.⁴¹ Een aanvullende interpretatie ligt voor de hand. Waarom zou het niet gaan om een informeel leercontract? Er wordt al langer gespeculeerd over de manier waarop vrouwelijke arbeiders in de Romeinse tijd hun kennis moeten hebben verworven en dit lijkt daarvan een mooi voorbeeld.⁴² Het sluit een huwelijk overigens niet uit.

De ogenschijnlijk standaard formulering van de tekst voor Julia Agele is uitzonderlijk, omdat het hier één van slechts een handvol beroepsinscripties betreft waarbij een vrouw als zelfstandige zakenvrouw en bovendien als voormalig slavenhouder optreedt, zonder enige vermelding van een echtgenoot.⁴³ De inscriptie voor Diogenes daarentegen is wellicht nog veel interessanter, als de leerlinge van de chirurg hier inderdaad impliciet is vereeuwigd en bewijs levert voor de stilzwijgende, publieke rol van Claudia Vera.⁴⁴ Het onderzoek van Emily Hemelrijk is van onschatbare waarde gebleken voor het in kaart brengen van de openbare functies van vrouwen zoals die geattesteerd zijn in inscripties.⁴⁵ Haar onderzoek heeft twee grote categorieën geïdentificeerd waar welvarende vrouwen een zichtbare rol op zich namen in de epigrafische bronnen, namelijk mo-

41 Voor huwelijksrelaties van patronen en hun vrijgelaten vrouwen in inscripties, zie Katharine P.D. Huemoeller, ‘Freedom in Marriage? Manumission for Marriage in the Roman World’, *The Journal of Roman Studies* 110 (2020) 123-139; M.J. Perry, *Gender, Manumission, and the Roman Freedwoman* (Cambridge 2014).

42 Richard P. Saller, ‘Human capital and economic growth’, in: Walter Scheidel ed., *The Cambridge companion to the Roman economy* (Cambridge 2013) 71-86; Groen-Vallinga, *Work and Labour*, 70, 121.

43 Groen-Vallinga, *Work and Labour*, 124-137, bovenal 135.

44 Voor vrouwen in de medische sector, zie Rebecca Flemming, *Medicine and the making of Roman women. Gender, nature, and authority from Celsus to Galen* (Oxford 2000).

45 De grotere overzichtswerken hiervan zijn Hemelrijk, *Verborgene levens, publieke figuren*; Hemelrijk, *Hidden Lives, Public Personae*.

numenten die zijn opgesteld ter ere van een patrones, of ter ere van een priesteres. Een bekend voorbeeld daarvan is Eumachia, een vrouw uit Pompeji die door de vollers met een standbeeld en inscriptie geëerd werd in het hart van de stad, wellicht als dank voor de financiering van een gebouw aan het forum dat gediend kan hebben als hoofdkwartier voor de vereniging.⁴⁶ Het is duidelijk dat Eumachia een welvarende en prominente vrouw moet zijn geweest.

Inzichtelijker want uitgebreider is de inscriptie van het priestercollege van de Augustales uit Misenum voor Nymphidia Monime, die exact gedateerd kan worden op 3 januari 149. Het is de moeite waard om de tekst aan één kant van het monument volledig te citeren.

AE 2000, 344; vertaling Emily Hemelrijk⁴⁷

Aangezien Nymphidia Monime, de vrouw van wijlen onze collega Cominius Abascantus – die net zo vrijgevig was ten aanzien van de verfraaiing van de stad als genereus in het gebruik van zijn vermogen voor de zeer eerwaarde stadsraad, voor ons en onze medeburgers, waarvoor we hem veel dank verschuldigd zijn – zeer bereidwillig de bijzondere vrijgevigheid van haar man heeft nagevolgd en respectvol doorgaat ons te begunstigen, verdient zij van ons een eretitel niet alleen in haar eigen naam maar ook ter herinnering aan haar man die haar bij ons heeft aanbevolen. Omdat het ons past haar welgezindheid waardig te belonen, besluiten de Augustales om Nymphidia Monime op te nemen in ons genootschap en haar op feestdagen gelijkelijk te laten delen in de giften en uitdelingen die ieder van ons ontvangt.

46 De bouwinscriptie is CIL 10, 813; de vollers eren Eumachia met een standbeeld blijkens CIL 10, 813.

47 Emily A. Hemelrijk, *Eindelijk vrij. Hoe vrouwen in het Romeinse Rijk de slavernij achter zich lieten* (Amsterdam 2025) aldaar 193.

In de tekst valt een aantal dingen op. Nymphidia Monime is de weduwe en erfgenaam van een belangrijke weldoener van de Augustales, die haar middels deze inscriptie aan zich willen binden. Om dat te bewerkstelligen werd zij tot erelid benoemd van de Augustales, hoewel lidmaatschap aan mannen voorbehouden was. Zo hoopte het priestercollege haar te kunnen bewegen om de organisatie te blijven bevoordelen.⁴⁸

Ditzelfde principe waarbij de vrouwen expliciet omwille van hun familiebanden door verenigingen of zelfs steden tot patrones worden verkozen zien we met regelmaat terug. Als dank voor hun patronage ontvangen Coretius Fuscus, Vesia Martina en hun zoon Coretius Sabinus een bronzen *tabula patronatus* (een soort certificaat als dank) van de vereniging van textielhandelaars (*centonarii*), waarbij vader, moeder en zoon met naam en toenaam worden genoemd. Door middel van het opnemen van het hele gezin probeert de vereniging hun patronage voor de toekomst zeker te stellen. Bovendien spreken de handelaars ook expliciet de verwachting uit dat de weldaden ook door de volgende generatie zouden worden voortgezet, door de weduwe of de zoon van het gezin.⁴⁹ Vrouwen als Vesia Martina of Nymphidia Monime blijken dus belangrijke actoren als het gaat om de verdeling van financiële middelen.

Het zijn in beginsel familiebanden die een dergelijke publieke positie voor de vrouwen in de inscripties legitimeren en die de reden lijken te zijn dat ze voor patronage, of voor een priesterschap worden verkozen.⁵⁰ Het is echter duidelijk dat deze vrouwen in de manier waarop zij hun weldaden vormgaven de nodige eigen handelingsvrijheid hadden. In die zin waren vrouwen van ontzaglijk groot belang voor de manier waarop de stedelijke samenleving functioneerde in de Romeinse keizertijd.

48 De inscriptie wordt uitgebreider besproken in Hemelrijk, *Eindelijk vrij*, 192-194.

49 CIL 11, 5749 = ILS 7221; 'We hope that in the future, too, things not dissimilar from what we experience now will perpetually come forth from their house with the same feeling of affection', besproken en vertaald in Emily Hemelrijk, *Women and Society in the Roman World: A Sourcebook of Inscriptions from the Roman West* (Amsterdam 2020) 282-283.

50 Hemelrijk, *Verborgen levens, publieke figuren*.

Conclusie

Het bronnenmateriaal dat we hier gepresenteerd hebben is slechts het topje van de ijsberg. Het moge duidelijk zijn dat epigrafische teksten en de bijbehorende monumenten een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan ons begrip van de positie van vrouwen in de Romeinse keizertijd. Peter Keegan vatte zijn bevindingen als epigraficus als volgt samen:

‘[W]omen participated as significantly as men in the process [van het opstellen van inscripties] in a variety of ways and contexts usually regarded as prominently or exclusively male, and in certain circumstances left behind the trace or residue of a uniquely female perspective on their world’.³⁵

Dat vrouwelijke perspectief is nog lang niet vanuit alle mogelijke hoeken onderzocht, ondanks het belangrijke pionierswerk van Riet van Bremen en Emily Hemelrijk. In dit artikel hebben we ons gericht op een specifieke groep van welgesteldere vrouwen die de middelen hadden om voor zichzelf en anderen een plaats in de epigrafische ruimte te verwerven. Dat was niet anders voor Klein-Azië dan in het hart voor het Keizerrijk: de stad Rome. Monumenten opgesteld voor en door vrouwen geven politieke, sociale of ook economische status weer zoals die aan vrouwen toebedeeld werd, maar ook zoals vrouwen zichzelf in de samenleving plaatsten. De bronnen die we hier besproken hebben onderstrepen dat antieke vrouwen niet altijd in relatie tot of in afhankelijkheid van mannen te definiëren dan wel te begrijpen zijn. Noch diende publieke zichtbaarheid altijd de familiebelangen of kon de vrouw zich slechts in haar positie als moeder, dochter of echtgenote publiekelijk manifesteren. In de Oudheid vervulden vrouwen wel degelijk een op zichzelf staande rol en positie binnen de samenleving. Daarbij hebben we gezien dat vrouwen dit zowel in alliantie mét als in het gezelschap ván mannen deden, zoals de voorbeelden van Claudia Vera en de rijke Nymphidia duidelijk maakten. Al met al is er een duidelijk spanning zichtbaar tussen een gekoesterd ideaal of wensdenken in de (elitaire) literaire bronnen over ‘hoe het zou moeten zijn’ en de grillen van de dagelijkse praktijk, die tot pragmatiek noopten: vrouwen waren – met al hun talenten, vaardigheden, kunde en inzet – hard nodig om rond te komen of inkomsten te generen. Het is de taak van moderne historici om niet alleen deze weerbarstige realiteit in het achterhoofd te houden,

maar ook om haar te benutten voor het onderzoek naar de veelzijdige rol en de verschillende posities van vrouwen in de Oudheid. Laten we vrouwen voor al hun lovenswaardige en (volgens de mannen althans) minder lovenswaardige daden de *kleos* en *dignitas* geven die ze verdienen. Zelfs 'grote man' Perikles hoeven we niet altijd op zijn woord te geloven.

De kleren maken de 'man'

Historiografie van transmannelijke personen in Vroegmodern Nederland

Maya Raz

In 1989 publiceerden Rudolf Dekker en Lotte van de Pol het, tot dan toe, meest uitgebreide werk over 'vrouwelijke travestie' in Nederland.¹ Dit boek, genaamd *Vrouwen in mannenkleren: een tegendraadse traditie Europa 1500-1800*, met een inleiding geschreven door Peter Burke, werd destijds met veel lof onthaald. In de jaren erna volgde er echter wel kritiek van andere Nederlandse historici. Dekker en Van de Pol werden bekritiseerd voor het slordig omgaan met terminologie, fouten in de methodologie en het verwerken van anachronismen in hun werk.² Toch is het nog steeds het meest uitgebreide Nederlandse historisch werk dat het historische fenomeen van 'travestie' in vroegmodern Nederland beschrijft.

Vrouwen in mannenkleren is verschenen aan het einde van de jaren '80 in de context van een beginnende interesse in vrouwengeschiedenis en seksualiteitsgeschiedenis en aan de vooravond van *queer theory* die in de jaren '90 op gang zou komen. De interesse in sociale geschiedenissen begon al eerder dan de jaren '80. In de jaren 1930 begon er meer aandacht te komen

1 Rudolf M. Dekker en Lotte C. van de Pol, *Vrouwen in mannenkleren: een tegendraadse traditie Europa 1500-1800* (Amsterdam 1989).

2 Theo van der Meer, 'Review: Reviewed Works: The Tradition of Female Transvestism in Early Modern Europe by Rudolf M. Dekker and Lotte C. van de Pol: Amazons and Military Maids: Women Who Dressed as Men in Pursuit of Life, Liberty, and Happiness by Julie Wheelwright', *Journal of the History of Sexuality* (1990) 1:1 154-158, aldaar 157-158; Geertje Mak, 'De verklede werkelijkheid? Analyse van aan vrouwen toegekende "mannelijkheid", 1625-1920' in: Francisca de Haan, Mirjam de Baar, Tineke van Loosbroek, Ulla Jansz, Andrea Hijmans en Marjan Schwegman eds., *Het Raadsel Vrouwengeschiedenis: Tiende Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (1989) 113-135, aldaar 121-122; Myriam Everard, *Ziel en Zinnen: over liefde en lust tussen vrouwen in de tweede helft van de 18e eeuw* (Groningen 1994) 116-118.

voor thema's van het dagelijkse leven van de mens.³ Dit in tegenstelling tot de politieke, militaire en diplomatieke geschiedenissen die hiervoor werden geschreven. In de jaren 1960, onder invloed van maatschappelijke veranderingen en activisme, werd sociale geschiedenis nog populairder onder historici. Deze historici onderzochten gemarginaliseerde groepen in het verleden om zo legitimatie te bieden aan de activistische groepen in het heden.⁴ In diezelfde jaren '60 kwam er een nieuwe feministische beweging op die een impuls gaf aan de geschiedschrijving om onderzoek te doen naar vrouwen in het verleden. Dit veld, vrouwengeschiedenis, werd in de jaren '80 omgedoopt en uitgebreid tot 'gendergeschiedenis', waar in het onderzoek werd uitgebreid naar het bestuderen van onder andere concepten als 'mannelijkheid', 'vrouwelijkheid' en hoe die in historische contexten verschilden.⁵ Tegelijkertijd speelden de successen van de *gay liberation movement* een rol in het verder destigmatiseren van onderzoek naar homoseksualiteit in de geschiedenis.⁶ De moralistische manier van schrijven over seksualiteit die lang de norm was, werd langzaam vervangen door een enigszins neutrale, meer wetenschappelijke benadering.⁷

Binnen deze nieuwe velden, vrouwen- en seksualiteitsgeschiedenis, was er nog veel dat niet onderzocht was. Sinds het ontstaan van deze velden zijn er grote stappen gezet in het vullen van historische lacunes met betrekking tot vrouwen, lesbische en homoseksuele geschiedenissen. Er is met name onderzoek gedaan naar homoseksuele mannen.⁸ Het lijkt aan

3 Vern L. Bullough en James A. Brundage, 'Introduction' in: Idem eds., *Handbook of Medieval Sexuality* (New York-Londen 1996) ix-xviii, aldaar xiii-xiv.

4 Merry E. Wiesner-Hanks, *Women and Gender in Early Modern Europe* (Cambridge 2019) 1.

5 Ibidem, 1-4.

6 Martin Duberman, Martha Vicinus en George Chauncey, 'Introduction' in: Idem eds., *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past* (New York 1989) 1-13, aldaar 1.

7 Bullough e.a., 'Introduction', x, xiii.

8 Duberman e.a., 'Introduction', 2; Gert Hekma en Dorelies Kraakman, 'Inleiding', in: Gert Hekma, Dorelies Kraakman, Maurice van Lieshout en Jo Radersma eds., *Goed Verkeerd: Een Geschiedenis van Homoseksuele Mannen En Lesbische Vrouwen in Nederland* (Amsterdam 1989) 15-33, aldaar 15.

het begin van deze beweging naar een meer inclusieve geschiedenis alleen nog weinig te gaan over gender-non-conformerende personen. Er kwam ook veel kritiek op de werkwijze van sommige historici die onderzoek deden naar lesbische en homoseksuele geschiedenis. Deze zouden anachronistisch te werk gaan door moderne westerse definities van homoseksualiteit in andere historische en culturele contexten te plaatsen.⁹ Kritische werken over dit veld verschenen een aantal jaar later voornamelijk onder het nieuwe paradigma *queer theory* dat in de jaren 1990 verder ontwikkelde en voortkwam uit vrouwenstudies, seksualiteitsstudies en literaire en feministische concepten.¹⁰ Belangrijke academici die aan de wieg van queer theory stonden zijn onder andere Judith Butler, Eve Sedgwick, Adrienne Rich en Gayle Rubin.¹¹ Veel van de ideeën in *queer theory* zijn gebaseerd op de notie dat ‘gender’, ‘seks’ en ‘seksualiteit’ sociaal-geconstrueerde concepten zijn en de studie en deconstructie van de heteronormatieve ideologie.¹² Naast dat het een kritisch kader is, laat het ook meer ruimte over voor verschillende vormen van *queerness*, waaronder verschillende seksualiteiten en andere vormen van genderexpressie en -identiteiten.¹³

Vrouwen in mannenkleren bevindt zich te midden van deze beweging van de minder kritische en, met momenten, teleologische vrouwen- en seksualiteitsgeschiedenis naar een meer *queer*-methode van deze geschiedenissen bestuderen. De auteurs gebruiken termen zoals ‘travestie’, ‘lesbische’ en ‘transseksueel’ om mensen in vroegmodern Nederland te beschrijven, wat veel weg heeft van de teleologische geschiedschrijving.¹⁴ Bovendien besteden ze op geen punt aandacht aan de mogelijkheid dat

9 Duberman e.a., ‘Introduction’, 3-4, 6.

10 Wiesner-Hanks, *Women and Gender in Early Modern Europe*, 5.

11 Zie Judith Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (New York 1990); Eve Kosofsky Sedgwick, *Epistemology of the Closet* (Berkeley-Los Angeles 1990); Adrienne Rich, ‘Compulsory Heterosexuality and Lesbian Existence’, *Journal of Women’s History* (2003) 15:3 11-48.; Gayle S. Rubin, ‘Thinking Sex: Notes for a Radical Theory of the Politics of Sexuality’, in: Carole S. Vance ed., *Pleasure and Danger: Exploring Female Sexuality* (Boston 1984) 267-320.

12 Wiesner-Hanks, *Women and Gender in Early Modern Europe*, 5-6.

13 Ibidem, 6.

14 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleren*, 14, 78, 81, 88, 92, 102, 107, 126.

een persoon vrijwillig deze gedaanteverwisseling zou willen doormaken, wat ideeën uit *queer theory* ondermijnt. Zo schrijven ze aan het begin van hoofdstuk twee: ‘de motieven voor zo’n radicale verandering moeten dus zwaarwegend zijn geweest’.¹⁵ De zwaarwegende motieven waar in het boek verder naar wordt verwezen, vinden allemaal hun oorsprong in externe maatschappelijke normen en waarden, niet in de eigen gevoelens en gedachten van deze individuen. In dit onderzoek analyseer ik het werk *Vrouwen in mannenkleden* van Dekker en Van de Pol om een thesis te schetsen over het gebrek aan transmannelijke personen in vroegmodern Nederland in de Nederlandse historiografie.

Ik richt me in dit onderzoek op ‘transmannelijke’ personen in de geschiedenis. Een ‘transmannelijk’ individu is iemand die bij diens geboorte als vrouw is omschreven, maar die zich op een andere, meer mannelijke, wijze zelf-identificeert en zich eventueel ook zo uit (bijvoorbeeld trans-mannen, non-binaire personen die bij de geboorte als vrouw zijn omschreven, etc.).¹⁶ In de historiografie die ik onderzoek wordt er gesproken van ‘vrouwen in mannenkleden’. Ik zal deze terminologie niet aanhouden, om meer ruimte te geven aan verschillende geschiedenissen. In plaats daarvan gebruik ik de meer inclusieve term ‘*transed*’ personen.¹⁷ Dit is een term die de aandacht legt op de praktijk van deze individuen in plaats van op hun identiteit. Deze term kan veel betekenissen dragen, maar in dit artikel zal die refereren naar individuen die bij diens geboorte als vrouw zijn aangewezen en die (tijdelijk) een mannelijke genderexpressie beoefenden – zoals ‘mannelijke’ kleding, gedragingen en taalgebruik. Hiermee wil ik deze praktijk van gender benadrukken. Over de theorie achter deze term en de invloed van taal op deze geschiedenis leg ik meer uit in paragraaf twee. Wanneer ik in dit artikel refereer naar deze personen

15 Ibidem, 43.

16 Deze definitie is gebaseerd op de definitie van ‘transgender’ van Susan Stryker: ‘people who move away from the gender they were assigned at birth, people who cross over (trans-) the boundaries constructed by their culture to define and contain that gender.’. Zie Susan Stryker, *Transgender History* (Berkely 2008) 1.

17 Joanne Meyerowitz, *How Sex Changed: A History of Transsexuality in the United States* (Cambridge 2002), 10; Jen Manion, *Female Husbands: A Trans History (1750-1910)* (Cambridge 2020) 11.

zal ik de persoonlijke voornaamwoorden die/die/diens aanhouden.¹⁸ Dit doe ik naar het voorbeeld van Jen Manion in haar boek *Female Husbands*, om te erkennen dat gender een praktijk is die niet onlosmakelijk verbonden is aan hoe iemand is omschreven bij diens geboorte.¹⁹ Daarnaast zijn er veel voorbeelden van ‘vrouwen in mannenkleren’ in de geschiedenis die zich niet hun hele leven kleden en positioneerden als ‘man’.²⁰ Door genderneutrale voornaamwoorden te gebruiken kan ik zo een persoon op dezelfde manier beschrijven, zonder een schijn van de stabiliteit van diens gender te opperen door afwisselend ‘hij’ of ‘zij’ te schrijven.²¹

Bij het onderzoeken van dit soort ‘stiltemomenten’ in de geschiedenis, zal ik gebruik maken van het theoretisch kader van Michel-Rolph Trouillot die in zijn boek *Silencing the Past: Power and the Production of History* vier stiltemomenten onderscheidt die bij het historische proces kunnen voorkomen. Het eerste stiltemoment vindt plaats bij de creatie van de bronnen; het tweede bij de bewaring hiervan; het derde bij het terughalen van deze ‘feiten’ door historici en het vierde stiltemoment vindt plaats bij de creatie van een *Grand Narrative*, een collectief geheugen van een onderdeel van de geschiedenis.²² Al deze stiltemomenten dragen bij aan een uiteindelijke stilte in de geschiedenis en achter deze stiltes zitten machtsstructuren die deze (in)direct creëren. Ik richt me vooral op het derde stiltemoment, waarbij, in dit geval historici de ‘feiten’ terug hebben gehaald met betrekking tot de vroegmoderne traditie van mensen die bij hun geboorte als vrouw zijn aangewezen en zich verkleedden en positioneerden

18 Voor meer informatie over het gebruik van genderneutrale voornaamwoorden zie Welk genderneutraal persoonlijk voornaamwoord gebruik je?, <https://www.vandale.nl/genderneutraal-persoonlijk-voornaamwoord> (geraadpleegd 18 november 2024).

19 Manion, *Female Husbands* 13-14.

20 In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd waren er ook kortstondige verkleedpartijen als het andere geslacht tijdens carnavals, als acteurs in een theaterspel en in bordelen voor een erotisch doeleinde. Zie Judith M. Bennett en Shannon McSheffrey, ‘Early, Erotic, and Alien: Women Dressed as Men in Late Medieval London’ *History Workshop Journal* 38:77 (2014) 1-25, aldaar 13-14.; Everard, *Ziel en Zinnen*, 132-133.

21 Manion, *Female Husbands*, 13-14.

22 Michel-Rolph Trouillot, *Silencing the Past: Power and the Production of History* (Boston 1995) 26.

als mannen. In paragraaf één zal ik ook aandacht besteden aan het eerste stiltemoment. Daarbij ben ik geïnteresseerd in de machtsstructuren die ten grondslag liggen aan het ontstaan van deze stilte.

In dit artikel volg ik de lijn die Dekker en Van de Pol hebben aangehouden om tot het boek *Vrouwen in mannenkleren* te komen. Wat Dekker en Van de Pol doen in hun boek is in eerste instantie onderzoek doen naar de overgeleverde bronnen; daarna maken ze een vertaalslag om de informatie uit de bronnen in modern Nederlands in hun werk op te kunnen nemen; ten slotte gebruiken ze een historische methode om deze vertaalslag tot een historisch academisch werk te maken. Zo zal ik ook in de eerste paragraaf het eerste stiltemoment, creatie van de bronnen, bespreken en een historische context schetsen over *transed* personen in vroegmodern Nederland. In de tweede paragraaf behandel ik de ontwikkeling van de terminologie in het trans*-historische veld aan de hand van belangrijke werken in het veld en de theorie van gender als *performance* van Judith Butler.²³ Daarbij bekijk ik hoe Dekker en Van de Pol omgaan met terminologie in hun boek. In de laatste paragraaf bestudeer ik de historische methodologie die Dekker en Van de Pol hebben benut om hun boek te schrijven. In alle paragrafen besteed ik aandacht aan de mogelijke machtsstructuren die achter de verstilling kunnen zitten. Ten slotte geef ik in de conclusie antwoord op mijn hoofdvraag: 'Waarom zijn er geen transmannelijke personen in de Nederlandse historiografie over vroegmodern Nederland?'.²⁴ Ik beperk me tot het nauwkeurig bestuderen van één invloedrijk werk, om binnen de kaders van de cursus dit onderzoek goed uit te kunnen voeren.

23 In dit artikel gebruik ik de term 'trans*' vaker om te refereren naar mensen die transgender, transseksueel, gender-non-conformerend, genderfluïde, etc. zijn. Zie Oxford English Dictionary s.v. "trans* (adj.)," (geraadpleegd op 20 november 2024) <https://doi.org/10.1093/OED/1020389239>.

24 Deze vraagstelling is geïnspireerd door de vraagstelling zoals Linda Nochlin die stelde in haar essay 'Why Have There Been No Great Women Artists?' en door de manier waarop Charlotte Druckman deze vraagstelling in haar artikel 'Why Have There Been No Great Women Chefs?' benadert. Zie Linda Nochlin, *Why Have There Been No Great Women Artists?* (Londen-New York 2021); Charlotte Druckman, 'Why Have There Been No Great Women Chefs?', *Gastronomica* 10:1 (2010) 24-31.

I. Historische context en primair bronmateriaal over transed personen

Om te onderzoeken hoe het kan zijn dat *transed* personen zo weinig in de geschiedschrijving terug te vinden zijn, kijk ik in eerste instantie naar wat er wel bekend is over deze mensen. In deze eerste paragraaf neem ik de historische context van *transed* personen onder de loep om een beter beeld te schetsen van wie zij zouden kunnen zijn geweest. Daarnaast onderzoek ik hoe en in welke bronnen *transed* personen zijn gerepresenteerd en of dit representatieve of bruikbare bronnen zijn voor het onderzoeken van deze groep.

Historische context van transed personen

Het zich verkleden als een ander gender is een fenomeen dat gedurende de gehele geschiedenis van de mens heeft bestaan.²⁵ In de middeleeuwen nam de populariteit van de verkleedtraditie af, onder invloed van de toenemende autoriteit van de christelijke kerk. De kerkelijke autoriteiten waren afkeurend met betrekking tot *transing*, waarschijnlijk omdat andere religieuze groepen deze praktijk juist omarmden.²⁶ Toch werd het verbod op *transing* niet evenredig opgelegd op verschillende *transed* personen. 'Vrouwen' die zich in 'mannenkleren' kleeadden werden meer getolereerd dan 'mannen' die zich in 'vrouwenkleren' kleeadden.²⁷ In deze tijd werd gedacht dat 'vrouwen' die een mannelijke gedaante aannamen daardoor rationeler, heiliger en van hogere status zouden worden.²⁸

Het grotendeels negeren van 'vrouwen' met afwijkende genderexpressies en niet-heteroseksuele seksuele contacten tussen 'vrouwen', wat in sommige gevallen hand in hand ging, bleef ook in vroegmodern Europa lang standhouden. Lang werd gedacht dat twee mensen zonder penis geen geslachtsgemeenschap konden hebben met elkaar. In de 17e eeuw, kwam het idee terug, eerder genoteerd door middeleeuwse medici, dat

25 Vern L. Bullough, 'Cross Dressing and Gender Role Change in the Middle Ages' in: Vern L. Bullough en James A. Brundage eds., *Handbook of Medieval Sexuality* (New York-Londen 1996) 223-242, aldaar 224.

26 Ibidem.

27 Ibidem, 225.

28 Zie Bullough, 'Cross Dressing and Gender Role Change in the Middle Ages', 227; Bennett e.a., 'Early, Erotic, and Alien', 5; Manion, *Female Husbands*, 6.

een vergrootte clitoris een penetrerende functie zou kunnen hebben in seksueel contact.²⁹ Toch werden er in de praktijk in vroegmodern Europa weinig mensen terechtgesteld voor dit soort seksueel contact. Zij die wel werden terechtgesteld werden vaak ook beschuldigd van andere vormen van criminaliteit, zoals 'travestie' of diefstal.³⁰ Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat de autoriteiten in heel Europa over het algemeen terughoudend waren met het middelen een rechtszaak publiekelijk maken van deze vorm van seksueel contact, uit angst dat deze publiciteit andere mensen op ideeën zou brengen.³¹

In de geschiedschrijving wordt soms naar deze mensen in het verleiden gewezen als een soort voorouders van trans*- en/ of queer-personen in het heden, die de bestaande maatschappelijke orde op de kop keerden.³² Maar deze omkering van rollen was in sommige gevallen juist een conservatieve keuze die het gendersysteem intact hield.³³ Door zich als 'man' te verkleden konden deze individuen binnen de '*heterosexual matrix*' relaties aangaan met vrouwen.³⁴ Ook het verkleden als 'man' was in principe geheim en beïnvloedde de maatschappelijke ideeën over genderrollen en -expressie niet. *Transed* personen waren geen activisten, maar hielden juist de genderrol en -expressie van de vroegmoderne man intact.³⁵ Dit daagde de maatschappelijke orde niet uit, maar bevestigde deze juist.

29 Jonas Roelens, 'Visible Women: Female Sodomy in the Late Medieval and Early Modern Southern Netherlands (1400-1550)', *Low Countries Historical Review* 130:3 (2015) 3-

24, aldaar 6.

30 Ibidem, 8-9.

31 Ibidem.

32 Bennett e.a., 'Early, Erotic, and Alien', 6.

33 Mak, 'De verklede werkelijkheid?', 122-123.

34 De term '*heterosexual matrix*' is door Judith Butler bedacht en wordt gedefinieerd als: '*a hegemonic discursive/epistemic model of gender intelligibility that assumes that for bodies to cohere and make sense there must be a stable sex expressed through a stable gender (masculine expresses male, feminine expresses female) that is oppositionally and hierarchically defined through the compulsory practice of heterosexuality*'. Zie Butler, *Gender Trouble*, 208.

35 Mak, 'De verklede werkelijkheid?', 122-123.

Primaire bronnen en het eerste stiltemoment van Trouillot

De overgeleverde bronnen geven enige informatie over het leven dat deze mensen hebben geleefd, maar er zijn ook problemen met de primaire bronnen die we hebben als het gaat om deze groep. Allereerst is het verzamelen van bronnen over *transed* mensen in de vroegmoderne tijd ingewikkeld. Door het gebrek aan een 'zoekwoord' dat historici kunnen gebruiken om deze groep te onderzoeken, is er geen mogelijkheid om systematisch te inventariseren welke bronnen over deze groep zijn overgeleverd. Het ontbreken van een term voor deze mensen in de vroegmoderne tijd, komt waarschijnlijk door de terughoudendheid van de autoriteiten in het erkennen van afwijkende genderexpressies en seksuele contacten van deze mensen.³⁶ In enkele gevallen werd verkleed als man gezien als een vorm van sodomie, met name in de Zuidelijke Nederlanden. Veelal betrof het echter naast de beschuldiging van 'travestie' een accusatie van seksueel contact tussen twee mensen van 'hetzelfde geslacht'.³⁷ Het beschrijven van *transed* personen met de term 'sodomie' was meer de uitzondering dan de regel in deze tijd.

Bovendien zijn er waarschijnlijk nog veel meer *transed* mensen geweest die niet in de bronnen terug te vinden zijn, omdat ze niet 'ontmaskerd' of 'ontdekt' zijn in hun leven of na hun dood.³⁸ Deze hebben hun levens kunnen doorlopen zonder vermoedens van anderen over hun *transed* leven en zullen in bronnen opgenomen zijn als man. Het opschrijven van de eigen illegale seksuele contacten is bijvoorbeeld iets wat mensen niet snel zouden doen, omdat ze dan zouden bekennen tot iets wat strafbaar was in die tijd.³⁹ Zo kan het ook zijn dat *transed* personen niet opschreven dat ze van gedaante waren verwisseld, omdat het zou kunnen dat dat tegen ze zou worden gebruikt of dat mensen erachter zouden komen dat er een gedaanteverwisseling was geweest.

Bronnen van of over *transed* mensen die wel zijn overgeleverd zijn

36 Roelens, 'Visible Women', 8.

37 Ibidem, 8-9.

38 'Absence of evidence is not evidence of absence'. Zie Michael Moss en David Thomas, 'Theorising the Silences' in: Ibidem eds., *Archival Silences: Missing, Lost and, Uncreated Archives* (Abingdon-New York 2021) 11.

39 Manion, *Female Husbands*, 10.

vrijwel allemaal gekleurd door de omstandigheden waarin de bronnen zijn geproduceerd.⁴⁰ Met name rechtsdocumenten en getuigenissen moeten gezien worden in de beladen context van een gerechtelijk proces. De mensen die terechtgesteld werden hadden er baat bij om een verhaal te vertellen die de kans op vrijspraak of verlaging van de straf vergrootte. Dat maakt dat *transed* personen die hiervoor terechtstonden een verhaal vertellen dat verzachtend moest werken. In deze getuigenissen wordt vaak gerefereerd naar vaderlandsliefde, economische noodzaak en het niet willen ‘vervallen’ in de prostitutie.⁴¹ Ook andere ‘prijzenswaardige vrouwelijke gevoelens’ zoals het verlangen naar hereniging met een mannelijk familielid dat naar de koloniën toe was gegaan, was een verzachtend motief dat vaker werd genoemd.⁴² Dit geeft met name veel informatie over de sociale normen in die historische context met betrekking tot gender, maar minder over de werkelijke motieven van deze personen.

In het boek *Vrouwen in mannenkleren* hebben de auteurs zelf ook met name gezocht in juridische archieven. Dekker en Van de Pol hebben ook in de archieven van de Verenigd Oost-Indische Compagnie (VOC) gezocht en daarin enkele casussen gevonden. Andere bronnen die ze gebruiken zijn zoals ze het zelf zeggen ‘toevallige vondsten’ van collega-historici.⁴³ Dekker en Van de Pol erkennen dat de selectie van hun bronnencorpus kan leiden tot eventuele misrepresentaties in hun onderzoek, zoals de oververtegenwoordiging van individuen die zeevaarders waren en een hogere criminaliteitsgraad onder de groep.⁴⁴ Desondanks wordt deze kritische houding niet aangehouden gedurende de span van het werk. Dekker en Van de Pol menen onderaan de streep een ‘collectieve biografie’ van deze groep te hebben geschetst in dit werk.⁴⁵ Daarbij zijn er andere werken over soortgelijke historische fenomenen van verkleeding die onderscheidt hebben gemaakt tussen permanente en tijdelijke vormen hiervan. Vormen van

40 Justin Bengry, ‘Can and Should We Queer the Past?’ in: Helen Carr en Suzannah Lipscomb eds., *What is History, Now?* (Londen 2021) 48-66, aldaar 49.

41 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleren*, 46.

42 Ibidem, 48.

43 Ibidem, 15.

44 Ibidem, 16, 58.

45 Ibidem, 20.

tijdelijke ‘verkleiding’ vonden bijvoorbeeld plaats tijdens carnaval of tijdens het werken in boordelen.⁴⁶ Het feit dat Dekker en Van de Pol in hun onderzoek geen aandacht besteden aan het onderscheiden van deze twee groepen, verzwakt hun argument dat de casussen die ze hebben verzameld als een coherente groep kunnen worden beschouwd.⁴⁷

Het werk dat Dekker en Van de Pol hebben verricht door archieven door te spitten en deze casussen te verzamelen in een boek is zeker niet onbelangrijk. Sterker nog, zonder deze inspanning was het onderzoek in Nederland waarschijnlijk minder snel op gang gekomen. Waar ze de fout in gaan is hoe ze met deze selectie bronnen omgaan en welke methoden en theoretische kaders hierbij worden gebruikt. In de volgende paragraaf neem ik de terminologische kaders die de auteurs gebruiken onder de loep om meer inzicht te verkrijgen in hoe zij deze bronnen hebben geïnterpreteerd.

II. Terminologie in de trans*-historiografie en in *Vrouwen in mannenkleden*

Op terminologisch vlak is er veel veranderd sinds 1989. Woorden die toen gebruikt werden, worden in het heden soms gezien als niet passend of zelfs beledigend. De taal verandert mee met de dominante denkbeelden van een tijd en vice versa. De terminologie en de theoretische kaders in het trans*-historisch veld verhouden zich dus ook altijd tot elkaar. Daarbovenop komt ook de temporaliteit van terminologie en denkkaders. Mensen in het verleden en hun ervaringen zijn beperkt tot hun eigen historische context.⁴⁸ Woorden en ideeën die wij in het heden hebben kunnen niet klakkeloos worden gebruikt om het te hebben over historische contexten. Om *Vrouwen in mannenkleden* en de taal die hierin is gebruikt te kunnen situeren in de tijd dat het is gepubliceerd, is het van belang om de ontwikkeling van terminologie rondom trans*- en queer-geschiedenissen te schetsen.

46 Bennet e.a., ‘Early, Erotic, and Alien’, 14-15; Bullough, ‘Cross Dressing and Gender Role Change in the Middle Ages’, 236.

47 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleden*, 126.

48 Meyerowitz, *How Sex Changed*, 12-13.

Ontwikkeling van terminologie in het trans-historische veld*

Voordat 'transgender' en 'trans' gebruikelijke termen werden om te refereren naar deze groep, waren termen zoals 'transseksueel' en 'travestie' gangbaar.⁴⁹ De term 'transseksueel' - refererend naar '*the quest to transform the bodily characteristics of sex via hormones and surgery*,' - is een term die waarschijnlijk zijn oorsprong vindt aan het begin van de 20e eeuw.⁵⁰ Dat de term pas aan het begin van de 20e eeuw werd bedacht, betekent niet dat er voor die tijd geen mensen bestonden op wie de term betrekking zou kunnen hebben.⁵¹ Een probleem begint te ontstaan wanneer historici termen zoals 'transseksueel' en 'transgender' gebruiken voor mensen in het verleden, zonder deze termen en hun moderne invulling kritisch onder de loep te nemen. Het plaatsen van trans*-personen in de geschiedenis zonder kritisch te kijken naar het gebruik van deze terminologie, kan leiden tot anachronismen.⁵² De termen 'transgender', 'trans' en 'transseksueel', zijn, in moderne zin, categorieën van de eigen identiteit, die alleen zelf geïdentificeerd kunnen worden.⁵³ In historisch onderzoek is het moeilijk, zo niet onmogelijk, om te achterhalen hoe individuen zichzelf zagen en hun identiteit beleefden. Daarnaast hadden deze mensen geen toegang tot de moderne termen die we nu gebruiken om deze groepen te duiden. Ze konden zichzelf alleen uitdrukken in de culturele en talige vormen die beschikbaar waren in hun eigen historische context.⁵⁴ Dat betekent dat er altijd een vertaalslag wordt gemaakt van de woorden van de mensen in het verleden naar de huidige interpretatie van die woorden.⁵⁵ Dat maakt het nog moeilijker om iets te kunnen zeggen over de zelfidentificatie van deze personen als trans* of niet. Bovendien, zoals in paragraaf één is besproken,

49 Bengry, 'Can and Should We Queer the Past?', 62.

50 Meyerowitz, *How Sex Changed*, 5.

51 Genny Beemyn, 'A Presence in the Past: A Transgender Historiography', *Journal of Women's History* 25:4 (2013) 113-121, aldaar 116.

52 Leah Devun, *The Shape of Sex: Nonbinary Gender from Genesis to Renaissance* (Columbia 2021) 10.

53 Ibidem, 159-160.

54 Meyerowitz, *How Sex Changed*, 12-13.

55 Mak, 'De verklede werkelijkheid?', 115-117.

zijn de documenten die wel bewaard zijn gebleven waarin de eigen woorden van deze individuen staan, vrijwel nooit eenduidig en vaak gekleurd door de historische normen en waarden, rechtbanken, kerkelijke autoriteiten, dokters of naasten.⁵⁶ De ‘stem’ van deze mensen is onherroepelijk in het verleden gebleven en kan niet worden teruggehaald om uit te maken of ze zich zouden vinden in een modern label.⁵⁷ Dat is het uitgangspunt van historici die niet-anachronistische trans*-geschiedenissen hebben geschreven en schrijven.

Een methode om de kwestie van historisch gesitueerde terminologie te omzeilen, is om termen zoals ‘transgender’, ‘trans’ of ‘transseksueel’ op een andere wijze te gebruiken. In plaats van het gebruik van deze begrippen als identiteitscategorieën, kunnen deze als werkwoord gebruikt worden. Zo kan er gesproken worden van ‘*transed*’ personen of individuen die ‘*transgendered*’, ‘*crossgendered*’ of ‘*crossdressed*’ hun leven hebben geleefd.⁵⁸ Het gebruik van deze woorden in werkwoordsvorm om de praktijk van gender te benadrukken vindt zijn basis in de *performativity theory* van Judith Butler. Butler publiceerde in 1988 een invloedrijk essay waarin die voor het eerst de theorie dat gender een ‘*performance*’ is oppert. Butler definieert gender als ‘*the stylized repetition of acts through time*’, en voegt daaraan toe dat gender niet bestaat zonder deze acts.⁵⁹ Volgens Butler is gender niet een identiteit die statisch is maar een geheel aan praktijken die in de loop der tijd kunnen veranderen en gebonden zijn aan de historische context. De *transing* van gender bestaat dan uit de subversie van die praktijken die iemands gender creëren.⁶⁰

Door gender en de subversie ervan te beschrijven als een praktijk wordt het makkelijker te onderzoeken en eventueel vast te stellen bij mensen in het verleden. De bronnen die wel beschikbaar zijn beschrijven vaak de praktijk van deze mensen; wat voor werk ze deden; met wie ze

56 Bengry, ‘Can and Should We Queer the Past?’, 49.

57 Devun, *The Shape of Sex*, 4.

58 Meyerowitz, *How Sex Changed*, 10; Manion, *Female Husbands*, 11; Devun, *The Shape of Sex*, 10; Beemyn, ‘A Presence in the Past’, 113.

59 Judith Butler, ‘Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory’, *Theatre Journal* 40:4 (1988) 519-531, aldaar 520-522.

60 Ibidem, 522.

relaties hadden; hoe ze aan hun ‘mannenkleding’ zijn gekomen en hoe ze begonnen met *transing*.⁶¹ Werken van onder andere Genny Beemyn, Susan Stryker en Joanne Meyerowitz, die inspiratie putten uit *queer theory* zoals die van Butler, zijn invloedrijk geweest voor de grondlegging van deze nieuwe wijze van trans*-geschiedenis schrijven.⁶²

Terminologie in Vrouwen in mannenkleren

In de titel van het boek *Vrouwen in mannenkleren* staat al een terminologische keuze van de auteurs Dekker en Van de Pol. De auteurs gebruiken deze benaming, ‘vrouwen in mannenkleren’, het vaakst om te refereren naar de historische subjecten van hun boek. Het besluit om deze groep met deze termen te omschrijven, lichten de auteurs op geen punt toe in hun werk. Daarbij gebruiken de auteurs in het boek meerdere termen om deze mensen te omschrijven alsof deze inwisselbaar zijn. Ik heb de gebruikte terminologie onderverdeeld in drie categorieën: verwijzing naar kleding, verwijzing naar ‘seksse’ en verwijzing naar ‘gender’.

De auteurs verwijzen het vaakst naar deze mensen door te wijzen op de kleding die ze droegen: ‘de verklede vrouwen’, ‘als man verkleed’, en ‘een vrouw in mannenkleren’.⁶³ Deze taal verwijst naar een praktijk, maar neemt geen afstand van de eventuele seksse van de personen in kwestie, waardoor de auteurs geen ruimte openlaten voor *transed* personen in de geschiedenis. Dekker en Van de Pol geven hiermee ook aan meer waarde te hechten aan de eventuele seksse van een individu dan aan de genderexpressie van diegene. Zoals Geertje Mak in haar artikel ‘De verklede werkelijkheid? Analyse van aan vrouwen toegekende ‘mannelijkheid’, 1625-1920’ schrijft, wordt er telkens door de auteurs een ‘onderscheid gemaakt tussen een “ware” en een “valse” identiteit’.⁶⁴ Voor Dekker en Van de Pol bevindt de ware identiteit zich – volgens hun taalgebruik – in het lichaam en de valse identiteit zich in de ‘vermomming’, ofwel de genderexpressie. Dit wordt beklemtoond door uitdrukkingen zoals ‘vrouwen in mannen-

61 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleren*, 24, 26-28, 37.

62 Zie Beemyn, ‘A Presence in the Past’; Meyerowitz, *How Sex Changed*; Stryker, *Transgender History*.

63 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleren*, 42, 56, 124.

64 Mak, ‘De verklede werkelijkheid?’, 122.

kleren’.

De tweede categorie, verwijzing naar sekse, wordt evenwel gebruikt in het werk *Vrouwen in mannenkleren*. Hierbij worden er uitspraken gedaan als: ‘de stap naar de andere sekse’, ‘verandering van sekse’, en ‘de overschrijding van de grens tussen de seksen’.⁶⁵ De keuze van Dekker en Van de Pol om – wederom – te verwijzen naar de sekse van deze individuen, maar ditmaal ook nog over diens sekse-transformaties te speculeren, is een bijzondere. In het derde hoofdstuk van *Vrouwen in mannenkleren* ‘Seksualiteit’, gaan de auteurs dieper in op de begrippen sekse en gender en geven zij hun eigen definitie hiervan. Deze luidt als volgt: ‘De sekse van een persoon wordt bepaald door zijn of haar lichamelijke kenmerken, het gender wordt bepaald door zaken als kleding, gedrag en taal’.⁶⁶ Uit dit citaat blijkt dat de auteurs op de hoogte zijn van het aspect van *performativity* en praktijk van gender, hoewel er in het gehele boek niet wordt gerefereerd naar *queer* theoretici. Ongeacht deze gegeven definities wordt de term ‘sekse’ inwisselbaar gebruikt met ‘gender’. Uit de tekst blijkt niet dat Dekker en Van de Pol dachten dat hun ‘vrouwen in mannenkleren’ van sekse wisselden. Ze gebruiken vrouwelijke persoonlijk voornaamwoorden om te refereren naar deze individuen, voor en na de gedaantewisseling.⁶⁷

De laatste manier waarop Dekker en Van de Pol de subjecten van hun boek omschrijven is met verwijzing naar de genderidentiteit van die personen. Dit doen ze het minst vaak en deze taal wordt vooral veel gebruikt bij de bespreking van ‘vrouwelijke homoseksualiteit’ en hoe genderrollen daarin meespeelden. Het gaat hierbij om beschrijvingen zoals: ‘de verwarring aangaande hun gender-identiteit’, ‘aanleiding tot een gender-probleem’, en ‘aan hun gender twijfelen’.⁶⁸ De eigen perceptie van de genderidentiteit van deze personen is onmogelijk te achterhalen, maar de genderexpressie - waaronder kleding, gedrag en taal - is makkelijker uit bronnen te ontwaren. Dekker en van de Pol schrijven zelf in hoofdstuk één over wat een ‘verandering van sekse’, allemaal inhoudt. Daarbij sommen ze een reeks aan gedragingen op: ‘taalgebruik, mimiek, gebaren,

65 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleren*, 52, 54, 128.

66 Ibidem, 71.

67 Ibidem, 88-91.

68 Ibidem, 79, 82, 94.

houding en manier van lopen', naast het aantrekken van 'mannenkleren'.⁶⁹ Dit strookt echter niet met de definitie van 'seks' en 'gender' die ze twee hoofdstukken later geven. In die definitie, die in de vorige alinea is weergegeven, zijn kleding, taalgebruik, mimiek, enzovoorts, juist onderdeel van 'gender'. Dekker en Van de Pol hebben in dit werk niet voldoende kritisch gekeken naar hun taalgebruik, of het taalgebruik niet belangrijk genoeg geacht om deze goed onder de loep te nemen. Door een identiteitscategorie zoals 'vrouw' niet verder open te laten en naar de personen in hun boek te verwijzen met vrouwelijke persoonlijk voornaamwoorden ontnemen de auteurs de mogelijkheid van een trans*-perspectief op deze geschiedenis. Dit boek is dan ook niet geschreven met de, op dat moment, opkomende *queer theory* als uitgangspunt. Hierdoor kunnen er, mede door taal, stiltes ontstaan met betrekking tot *transed* personen in het verleden.

III. Methodiek van Dekker en Van de Pol in *Vrouwen in mannenkleren*

Zoals in de vorige twee paragrafen is besproken worden er in het boek *Vrouwen en mannenkleren* van Dekker en Van de Pol keuzes gemaakt in taal en gebruik van primaire bronnen die stiltes creëren in het narratief over *transed* personen in het verleden. In deze laatste paragraaf analyseer ik per hoofdstuk in het boek *Vrouwen in mannenkleren* de methode die Dekker en Van de Pol hebben gebruikt om tot deze geschiedenis te komen. Het selecteren, lezen en interpreteren van primaire bronnen en die in een narratief met een theoretisch kader gieten, beschouw ik in zijn geheel als de methodiek. In de eerste paragraaf heb ik de bronselectie van Dekker en Van de Pol kritisch besproken. In deze paragraaf borduur ik daarop voort.

In het eerste hoofdstuk bespreken de auteurs met name de historische achtergrondinformatie die ze uit hun bronnencorpus hebben gehaald. Het historische onderzoek naar de bronnen is gedegen gedaan, behalve dat de auteurs geen onderscheid hebben gemaakt in bronnen over tijdelijke *transing* en permanente *transing*. Andere historici hebben dit wel gedaan waardoor ze meer passende conclusies konden trekken over de aparte groepen.⁷⁰ Daarnaast spreken de auteurs onder andere in dit hoofdstuk over de 'ontmaskeringen' en 'ontdekkingen' die ze in de bronnen

69 Ibidem, 33.

70 Zie Bennett e.a., 'Early, Erotic, and Alien'; Everard, *Ziel en Zinnen*.

vonden.⁷¹ Door dit taalgebruik uit de bronnen over te nemen, nemen ze de maatschappelijke conventies uit het verleden over. Deze conventies gaan ervan uit dat de kleding, taal, beroep en andere expressies van gender 'bedrog' zijn als deze door een ander lichaam worden 'gedaan' dan het lichaam waarop ze 'zouden moeten' wijzen.⁷² Dit narratief ondermijnt de mogelijkheid tot een trans*-geschiedenis en creëert hierdoor een stilte.

In het tweede hoofdstuk, 'Een tegendraadse traditie', bespreken de auteurs de motieven van de onderzochte personen om *transed* hun leven te leven. Ze onderscheiden vier hoofdzakelijke categorieën van motieven van deze individuen om in mannelijke gedaante verder te leven. Deze categorieën zijn als volgt: romantische motieven, patriottische motieven, economische motieven en psychoseksuele motieven.⁷³ In hoofdstuk twee worden de eerste drie genoemde categorieën besproken. Hoofdstuk drie is in zijn geheel gewijd aan de vierde categorie: psychoseksuele motieven. Ongeveer de helft van het boek *Vrouwen in mannenkleden* is besteed aan een analyse van en speculatie over waarom deze mensen aan *transing* deden in hun leven. Door de achtergronden en informatie die bekend zijn over deze personen te bestuderen is het mogelijk om te bedenken dat ze het misschien deden vanwege bijvoorbeeld armoede, om van hun echtgenoot te vluchten of om herenigd te worden met een geliefde. Maar de ware redenen en motieven van personen in het verleden kunnen we nooit achterhalen.⁷⁴ Ook als ze zelf egodocumenten zouden hebben achtergelaten, wat de 120 casussen die worden besproken in *Vrouwen in mannenkleden* niet hebben gedaan, is het moeilijk te achterhalen. In het geval van de casussen in dit boek zijn het vooral getuigenissen en rechtsdocumenten waarin de woorden van de *transed* personen terugkomen. Zoals ik in paragraaf één heb besproken, zijn deze bronnen veelal gekleurd door de context waarin ze zijn vervaardigd. Wat voor betekenis deze individuen aan hun eigen *transing* koppelden en wat voor motieven ze hadden om dat te doen kunnen we niet achterhalen.⁷⁵ Dekker en Van de Pol onderschrijven dit, maar

71 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleden*, 16, 20, 24, 25, 36, 37, 48, 57, 58, 86, 108.

72 Mak, 'De verklede werkelijkheid?', 122.

73 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleden*, 46.

74 Bennett e.a., 'Early, Erotic, and Alien', 3.

75 Ibidem, 8.

wijden vervolgens een heel groot deel van hun boek aan het proberen te achterhalen van dit. Daarmee pogen ze een narratief te creëren over de motieven van deze mensen, ook al zijn deze niet goed te achterhalen.

Het derde hoofdstuk, 'Seksualiteit', is het meest omstreden hoofdstuk waar ook de meeste kritiek op is geuit door collega-historici. Dekker en Van de Pol beginnen dit hoofdstuk met het beschrijven van de complexiteit van seksualiteit onderzoeken in de geschiedenis: 'Het onderzoek van beleving en perceptie van de seksualiteit vooral bij het gewone volk blijkt zeer veel moeilijkheden op te leveren. Het bronmateriaal is schaars en stelt ons vaak voor interpretatieproblemen'.⁷⁶ Toch worden er in dit hoofdstuk niet alleen op het gebied van seksualiteit, maar ook op het gebied van beleving en perceptie van de eigen gender uitspraken gedaan over mensen in het verleden door Dekker en Van de Pol. Ze werpen vier mogelijke verklaringen voor 'vrouwelijke travestie' op die gebaseerd zijn op 'modern seksuologisch onderzoek', die niet verder wordt toegelicht. Deze vier verklaringen zijn als volgt: 'biologische interseksualiteit, transvestitisme, homoseksualiteit en transseksualiteit'.⁷⁷ Alle vier deze categorieën worden vervolgens, met weinig tot geen ondersteunende literatuur, gedefinieerd en er worden argumenten voor en tegen geopperd voor elke verklaring. Genderhistorica Martha Vicinus bespreekt in haar artikel 'They Wonder to Which Sex I Belong: The Historical Roots of Modern Lesbian Identity', de ideeën van Dekker en Van de Pol over deze psychoseksuele motieven. Vicinus suggereert in dit artikel dat er te weinig persoonlijke informatie is overgeleverd over deze personen om met enige zekerheid uitspraken te kunnen doen over de motieven van transed mensen in het verleden.⁷⁸

Volgens Dekker en Van de Pol waren de opvattingen over seksualiteit zo fallocentrisch in vroegmodern Nederland, dat niet alleen de autoriteiten, zoals besproken in paragraaf één, maar ook het hele volk zich niets kon voorstellen bij seksuele contacten tussen twee mensen zonder penis. Zo stellen ze het volgende: 'een vrouw die verliefd werd op een

76 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleden*, 70.

77 Ibidem, 71.

78 Martha Vicinus, "'They Wonder to Which Sex I Belong': The Historical Roots of the Modern Lesbian Identity", *Feminist Studies* 18:3 (1992) 467-497, aldaar 474-475.

andere vrouw kon zich niet meer gewoon vrouw blijven voelen want – zo redeneerde men – wie zulke gevoelens had, moest eigenlijke man zijn'.⁷⁹ Op deze manier substantiëren ze dat homoseksualiteit een verklaring zou kunnen zijn voor *transing*. Mede-historici hebben kritiek geuit op deze constatering van Dekker en Van de Pol. Theo van der Meer, die zelf homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd heeft onderzocht, bekritiseert de veronderstelling dat niet-heteroseksuele aantrekking altijd vooraf zou zijn gegaan aan *transing*.⁸⁰ Ook als er wel seksuele relaties waren tussen een vrouw en een *transed* persoon, hoefde dat niet altijd liefde te indiceren, zoals Dekker en Van de Pol impliceren. Van der Meer beschrijft dat uit zijn onderzoek blijkt dat dit soort seksuele contacten in de vroegmoderne tijd in sommige gevallen veel vrijblijvender waren.⁸¹ Daarnaast wijzen zowel Van der Meer als ook historica Myriam Everard op een schijnbare tegenstelling in de verklaring van Dekker en Van de Pol. Als een 'vrouw' die verliefd werd op een andere vrouw zich niet meer 'vrouw' kon blijven voelen, omdat het fallocentrisme zo sterk aanwezig was in de gedachtengoed van het volk, dan zouden de vrouwen die seksueel contact hadden met *transed* personen en gaandeweg ontdekten of alvorens wisten dat die geen biologisch mannelijk lichaam had zich ook man moeten voelen.⁸²

De laatste verklaring, 'transseksualiteit', beargumenteren Dekker en Van de Pol met een voorbeeld uit hun bronnencorpus: Maria van Antwerpen. Hoewel ze aan het begin van hoofdstuk drie het volgende zeggen over terminologie: 'Toepassing van moderne begrippen op het verleden leidt onvermijdelijk tot anachronismen. Dit geldt vooral voor homoseksualiteit, lesbische liefde, en transseksualiteit,' voeren ze in het laatste deel van dit hoofdstuk allerlei argumenten aan om te bewijzen dat Maria van Antwerpen transseksueel was.⁸³ Van der Meer wijst op de methodologische fouten die Dekker en Van de Pol begaan in deze analyse. Ze gebruiken een moderne questionnaire gemaakt om te onderzoeken of Maria

79 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleden*, 78-79.

80 Van der Meer, 'Review', 157.

81 Ibidem.

82 Everard, *Ziel en Zinnen*, 116-118; Van der Meer, 'Review', 157.

83 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleden*, 69, 87-93.

van Antwerpen transseksueel was.⁸⁴ Zo schrijven Dekker en Van de Pol: 'Van de eenentwintig punten op een veelgebruikte checklist die in 1980 werd opgesteld om van-vrouw-naar-mantransseksualiteit te diagnosticeren, zijn er minstens zeventien direct op haar [Maria van Antwerpen] van toepassing'.⁸⁵ De questionnaire van Leslie M. Lothstein, waar Dekker en Van de Pol naar refereren, is een vragenlijst die bedoeld is voor moderne psychiatrische diagnostisering van 'vrouw-naar-man transseksualiteit'.⁸⁶ Het gebruiken van deze methode om een modern label op iemand uit het verleden te plakken lijkt, ook volgens de standaarden van Dekker en Van de Pol zelf, erg op de definitie van anachronisme.

In het laatste hoofdstuk bespreken Dekker en Van de Pol de 'reacties van de buitenwereld'.⁸⁷ In dit hoofdstuk putten de auteurs uit verschillende soorten bronnen om deze receptiegeschiedenis te schetsen. Dit doen ze met behulp van liedbundels, juridische geschriften, de bijbel, getuigenissen, kronieken, dagboeken, dagbladen en tijdschriften, prozawerken, toneelstukken en prenten.⁸⁸ De inzichten die de Dekker en Van de Pol in dit laatste hoofdstuk verschaffen aan de hand van dit brede scala aan bronmateriaal zijn mijns inziens de meest relevante uit dit boek. In hoofdstuk vier gedragen de auteurs zich niet meer als een vis op het droge, zoals dat met name in hoofdstuk drie lijkt te zijn.

Conclusie

Waarom zijn er geen transmannelijke personen in de Nederlandse historiografie over vroegmodern Nederland? Dat is de vraag die ik door dit onderzoek heb willen beantwoorden. Het werk *Vrouwen in mannenkleren* van Rudolf Dekker en Lotte van de Pol staat hierin centraal, niet alleen in mijn onderzoek maar ook in de Nederlandse historiografie. Er is sinds de publicatie van dit werk in 1989 niet een werk van soortgelijke omvang

84 Van der Meer, 'Review', 157-158.

85 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleren*, 93.

86 Zie meer over de questionnaire in Leslie M. Lothstein, *Female-to-Male Transsexualism: Historical, Clinical, and Theoretical Issues* (Boston 1983) 44-45.

87 Dekker e.a., *Vrouwen in mannenkleren*, 97.

88 Ibidem, 99, 101, 110, 116, 119, 121, 122.

gepubliceerd over dit onderwerp in Nederland. Dat komt mede doordat het een geschiedenis is die moeilijk te onderzoeken is. Zoals ik in de eerste paragraaf heb geschetst, is er geen 'zoekwoord' waarmee historici bronnen over deze mensen kunnen vinden in de archieven. Bovendien is het waarschijnlijk zo dat er veel meer *transed* mensen in deze tijd waren, maar dat deze niet zijn gedocumenteerd als zodanig. Deze individuen hebben hun levens kunnen doorbrengen zonder verdenkingen van anderen dat zij *transed* hun leven leefden. Dat zou kunnen betekenen dat ze in de bronnen zijn opgenomen als man.

Naast de schaarsheid en problemen van het bronmateriaal, zijn er ook terminologische en methodologische kwesties die in de weg zitten van deze geschiedenis. 'Transmannelijk' is een moderne term die niet zomaar kan worden toegepast op mensen uit het verleden. Dat is hoofdzakelijk waarom er geen 'transmannelijke' personen in de historiografie over vroegmodern Nederland te vinden zijn. Desalniettemin zijn er wel historici geweest die een trans*-geschiedenis op niet-anachronistische wijze hebben geschreven. Dit hebben ze gedaan met behulp van termen zoals '*transed*', '*crossgendered*' en '*transgendered*'. Dit zijn termen die wijzen op de praktijk van gender die makkelijker historisch te onderzoeken is. Dekker en Van de Pol hebben door te verwijzen naar deze personen als 'vrouwen' de mogelijkheid tot een trans*-historisch perspectief in dit onderzoek afgeschreven. Doordat ze niet de, destijds opkomende, methoden en kaders van *queer theory* hebben gebruikt in dit onderzoek, blijft dit werk hangen in de tijd waarin het is geschreven. Het boek mist de kritische inzichten van *queer* theoretici die dit werk inclusiever en genuanceerder hadden gemaakt. De poging van de auteurs om een trans*-geschiedenis te verwerken in hun onderzoek door Maria van Antwerpen als mogelijke 'transseksueel' aan te wijzen aan de hand van een moderne psychiatrische questionnaire, bevat anachronismen die aan deze proef af doen. De stiltes die Dekker en Van de Pol hebben gecreëerd in dit boek werken door in de hele Nederlandse historiografie over dit onderwerp, omdat het werk nog niet is herzien of, in omvang dan wel in populariteit, is overtroffen door een andere publicatie.

Tijdens dit onderzoek heb ik niet de kans gehad om zelf de primaire bronnen die Dekker en Van de Pol gebruiken in *Vrouwen in mannekleren* te bekijken. Dit zou bij vervolgonderzoek een belangrijke stap kunnen zijn in het herzien van dit historisch narratief. Ook het verder zoeken naar primair bronmateriaal buiten de rechterlijke archieven en VOC

archieven die Dekker en Van de Pol hebben bekeken, zou het Nederlandse onderzoek hiernaar kunnen helpen. De stiltes die Dekker en Van de Pol hebben gecreëerd in *Vrouwen in mannenkieren* vragen om nuancering door methodes uit *queer theory* te gebruiken om een andere blik te werpen op de bronnen die zijn overgeleverd.

The biopolitics of peace

Oslo accord's hidden architecture of control

Maja Gierejko

The Middle East is a region with a long, fascinating history with peoples of distinct cultures and religions inhabiting the area. Unfortunately, due to its geographical importance as well as an abundance of natural resources, various states throughout history have attempted to exert control over the region. From the 16th century onwards, many of the contemporary Middle Eastern countries were under direct control of the Ottoman Empire. When the First World War came to an end, so did the Empire, and as a result, its Middle Eastern territories were divided between the United Kingdom and France. The dissolution of the Ottoman Empire created a power vacuum, and the subsequent European presence in the region only exacerbated this unstable situation. Furthermore, sensing a possibility for independence, many regional nationalist movements grew stronger in their efforts to establish new states resulting in a series of political upheavals and territorial disputes.¹ Persisting through the Second World War, this regional instability was further intensified by the bipolar Cold War dynamic.

An influential Israeli-British historian Avi Shlaim claims that the most destabilising conflict in the area was the Arab-Israeli conflict.^{2,3} Rooted in the turbulent history of the Middle East, a vast array of issues underlie the Arab-Israeli struggle, including disagreements over land division

1 Quataert, Donald. "Inter-communal co-operation and conflict" in *The Ottoman Empire, 1700-1922*. Cambridge, Cambridge University Press, 2013, p. 192

2 Shlaim, Avi. "The Rise and Fall of the Oslo Peace Process." In *International Relations of the Middle East*. Oxford University Press, 2009.

3 Although the majority of the Palestinian population is of Muslim faith, the Israeli-Arab struggle in this context is used as an umbrella term to describe the conflicts of the state of Israel with its neighbouring Arab countries of Lebanon, Syria, Iraq, Jordan and Egypt.

and religious differences. The most prominent element of this dispute, however, is the conflict between the Palestinians and the state of Israel. That is because the Israeli state was established on lands previously belonging to the Palestinians, gradually erasing Palestine from world maps as well as public consciousness. It is, therefore, this intricate struggle as well as particular attempts at solving it that will be taken under scrutiny in this article.

Although the Israel-Palestine conflict has persisted for several decades, the main focus of this article is on the Oslo Accords that took place in the 1990s. The Accords are a series of agreements established between the Palestinian and the Israeli representatives aiming to resolve the decades-long struggle. They are a result of a series of peace negotiations which commenced in 1993 and lasted for several years. Even though the final negotiation stage proved futile, the year 2000 is widely recognised as the definitive end of the 1990s peace process.⁴ Therefore the timeframe of this article extends from the year 1992 until the year 2000.

Historiography

Unfortunately, although the Accords were intended to bring peace and stability to the Middle East, they were unsuccessful in achieving this objective. While agreements regarding certain issues were reached, the most crucial aspects of the conflict were never fully resolved. Nevertheless, the Oslo Accords are often recognized as a breakthrough in the Israel-Palestine conflict as they marked the onset of direct bilateral discussions between Israel and the Palestine Liberation Organization (PLO), an internationally recognised umbrella organisation advocating for the Palestinian cause. This was indeed unprecedented, given Israel's longstanding refusal to accept the PLO as a collective representative of the Palestinian people.⁵ Thus, it should not be surprising that for a long time, the most dominant perception of the Oslo Accords has been that although they did not live up to the expectations or the objectives, they nevertheless represented a substantial advancement in the relationship of the conflicting parties.

4 Barak, Oren. "The Failure of the Israeli-Palestinian Peace Process, 1993-2000." *Journal of Peace Research* 42, no. 6 (2005): 719-36.

5 Shlaim, Avi. "The Oslo Accord." *Journal of Palestine Studies* 23, no. 3 (1994): 24-40. p. 243.

Particularly amongst the Israeli public, the Accords marked a significant breakthrough. Palestinian human rights lawyer Hassan Jabareen argued that prior to 1993, no Arab state, except for Egypt, recognised Israel's right to exist, and instead considered it a "Zionist colonial entity". He furthermore argues that following the signing of the first Oslo document, that notion began to change and Israel's control over some Palestinian territories slowly became legitimised.⁶

While the majority of Israelis and international observers applauded the Oslo process, Shlaim argues that it was also met with a "loud but ineffective" opposition from a number of Palestinians.⁷ An example of this opposition can be found in a 1993 magazine article written by a prominent Palestinian-American intellectual known for his contributions to postcolonial theory as well as his advocacy for the Palestinian cause Edward Said. There, Said argues that upon closer examination of the Israel-PLO agreement it becomes visible that its provisions are disproportionately favourable to the Israelis, describing the Accords as "a Palestinian Versailles".⁸ Said's position, however, was rather uncommon.

Only in recent years did this generally positive outlook start to be challenged. The hopes, as well as the overall optimism associated with the signing of the Accords in the 1990s began weakening as many of the objectives designed to bring peace to the region proved futile. This change of attitude is perfectly represented in the works of Palestinian-American historian of the Middle East Rashid Khalidi. In his book titled *Palestinian Identity. The Construction of Modern National Consciousness*, originally written in 1997, Khalidi, while acknowledging the imbalanced power dynamics, is nevertheless hopeful that the Oslo Accords will succeed in resolving the Israel-Palestine conflict.⁹ In the 2010 reissue of the book, however, the author explicitly mentions that after the outbreak of the Second Intifada in

6 Jabareen, Hassan. "20 Years of Oslo: The Green Line's Challenge to the Statehood Project." *Journal of Palestine Studies* 43, no. 1 (2013): 41–50. p. 42.

7 Shlaim, Avi. "The Oslo Accord." *Journal of Palestine Studies* 23, no. 3 (1994): 24–40. p. 249.

8 Said Edward. "The Morning After." *London Review of Books*, October 21, 1993.

9 Khalidi, Rashid. "Preface." In *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. Columbia University Press, 1997.

the year 2000, he became disillusioned with the objectives of the Accords and highlights obstacles influencing Oslo's breakdown.¹⁰

The breakdown of the 2000 Camp David Accords and the subsequent Second Intifada had a large impact on the debate surrounding the Oslo process. Scholars began focusing on identifying and analysing the reasons behind the failure of these peace agreements to reconcile the conflicting parties. A stance akin to Said's comments from 1993 is favoured by Shlaim in his 2019 article "The Rise and Fall of the Oslo Peace Process". According to him it is the lopsided power structures that were written into the Accords which are to blame for the Accords' eventual breakdown.¹¹ Additionally, according to both Said and Shlaim, the fact the US foreign policy favoured the Israeli cause undoubtedly dominated the outcome of Oslo.

Said and Shlaim weren't isolated in their emphasis on the outsiders' role in this peace process. Such an analysis of the Accords is a prominent part of the scholarly debate, with some academics, like Constanza Musu, examining the role of the European Union in resolving the conflict, and others focusing on the role of the United States or Norway.^{12,13}

10 Khalidi, Rashid. "Introduction to the 2010 Reissue." In *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. Columbia University Press, 1997.

11 Shlaim, Avi. "The Oslo Accord." *Journal of Palestine Studies* 23, no. 3 (1994): 24–40. p. 259.

12 For more about this debate, see: Musu, Constanza. "The EU and the Middle East Peace Process: From Hope to Despair (1991-1999)." In *European Union Policy towards the Arab-Israeli Peace Process*. London: Palgrave Macmillan, 2010; Bouris, Dimitris. "The European Union's Role in the Palestinian Territory after the Oslo Accords: Stillborn State-Building" *Journal of Contemporary European Research* 6, no. 3 (2010): 376–94; Lovatt, Hugh. "Eu Differentiation And The Push For Peace In Israel-Palestine." European Council on Foreign Relations, 2016.

13 For more about this debate see: Shlaim, Avi. "The Rise and Fall of the Oslo Peace Process." In *International Relations of the Middle East*. Oxford University Press, 2009; Sanders, Jacinta. "Honest Brokers? American and Norwegian Facilitation of Israeli Palestinian Negotiations (1991-1993)." *Arab Studies Quarterly* 21, no. 2 (1999): 47–70; Waage, Hilde Henriksen. "The 'Minnow' and the 'Whale': Norway and the United States in the Peace Process in the Middle East." *British Journal of Middle Eastern Studies* 34, no. 2 (2007): 157–76.

Most importantly, scholars of various academic disciplines also evaluate the impact of the Oslo Accords on the situation on the ground. Some, like Palestinian-American scholar of international law Rinad Abdulla, aim to determine whether the Accords had an impact on the Israeli settlement practices that preceded 1993. Others, like American political scientist Alwyn Rouyer and British political scientist Jan Selby, investigate the importance of water in the conflict, as well as how the creation of the Joint Water Committee (JWC) impacted patterns of water distribution. Referring to Palestinian water analyses, Rouyer argues that “few Palestinians have experienced tangible results from the Oslo water accords”.¹⁴ A similar stance is undertaken by Selby, who states that while the JWC was supposed to regulate water allocation arrangements between the Palestinians and the Israelis, it failed to amend the reality, thus reinforcing the oppressive policies existing prior to the Accords.¹⁵ An analogous claim is maintained by Abdulla as he suggests that contrary to general anticipations and hopes, the division of the West Bank and the subsequent partial transfer of control of these territories to the Palestinians did not contribute neither to establishing a Palestinian state nor to bringing peace to the conflict.¹⁶

Methodology

Precisely because of how complex and intriguing the scholarly debate is, as well as in light of the most recent escalation of the conflict, this article aims to analyse the current understanding on whether the Oslo Accords created the capacity for the continuation of occupational practices exercised by the Israeli government towards the Palestinians in Israel/historical

14 Rouyer, Alwyn R. “Transition and Stalemate.” In *Turning Water into Politics. The Water Issue in the Palestinian-Israeli Conflict*. Palgrave Macmillan, 2000.

15 Selby, Jan. “Dressing up Domination as ‘Cooperation’: The Case of Israeli-Palestinian Water Relations.” *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31.

16 Rinad Abdulla. “Colonialism and Apartheid Against Fragmented Palestinians: Putting the Pieces Back Together.” *State Crime Journal* 5, no. 1 (2016): 51–80.

Palestine.¹⁷ As the debate surrounding the Accords is broad, this article pays attention only to the scholarly analyses of the West Bank's division and the subsequent increase in Israeli settlements as well as the changes in water distribution and the creation of the JWC. The historiographical analysis will be complemented by an examination of relevant Oslo documents such as the Letters of Mutual Recognition, the Declaration of Principles (DOP), as well as the Oslo II agreement. A careful investigation of not only these documents but also of the secondary literature surrounding them constitutes a crucial part of my methodology.

Most importantly, however, my analysis will be conducted from the perspective of the theory of biopower coined by the influential French philosopher and historian Michel Foucault. Coined in the 1970s, biopower refers to a specific type of political rationality in which biological existence is emulated in political existence, meaning that human life is directly dependent on political decisions. The concept was formulated to define the various kinds of administrative policies that the government implements to exert progressively more control over populations.¹⁸ It quickly became central in Foucault's historical inquiries into how modern states regulate society through the use of force and legislation. This is precisely the reason why I believe that adopting this theory as a part of my methodology will prove valuable in analysing the Oslo Accords as their implementation impacted on life on the ground.

To supplement the biopower framework, this article will also adopt the diachronic comparison method. This approach allows me to situate the Accords more comprehensively within the much broader context of the Israel-Palestine conflict, which is crucial for conducting a proper examination. Additionally, tracing the expansion of the settlements and the evolution of water distribution patterns across the 1990s will allow for an

17 Albanese, Francesca. "Report of the Special Rapporteur on the Situation of Human Rights in the Palestinian Territories Occupied since 1967," March 25, 2024. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/sessions-regular/session55/advance-versions/a-hrc-55-73-auv.pdf>.

18 Buchanan, Ian. "Biopower." In *A Dictionary of Critical Theory*. Oxford University Press, 2018. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198794790.001.0001/acref-9780198794790-e-87>.

assessment of whether Oslo can be seen as creating the capacity for the preservation of the oppressive Israeli policies predating 1993. The focus on the development of land division and the subsequent settlements as well as on water distribution will also be restricted to the years 1992-2000. It will draw from comprehensive documents created by Amnesty International and the World Bank to portray the growth of Israeli settlements throughout the Oslo process, as well as depict the patterns of water distribution.¹⁹

Lastly, I will also implement the concept of precarity as understood by American philosopher Judith Butler. Precarity, according to Butler, refers to the politically induced state in which people are being pushed into vulnerable conditions by circumstances outside of their control.²⁰ As water is undoubtedly the source of life, those who suffer from its shortage as a result of restrictive legislations are undeniably being propelled into incredibly unstable, dangerous states. Therefore, I believe this concept can prove valuable in my analysis of the impact of the JWC.

To address the current understanding of whether the Oslo Accords can be seen as creating the capacity for the perpetuation of Israeli occupational practices, this article will be divided into three sections. Section 1 focuses on the events that created the need for the Oslo peace negotiations. In section 2, an examination of the Letters of Mutual Recognition, the Oslo I Accord as well as relevant sections of Oslo II Accord through the lens of biopower will be used to answer the question of whether these documents facilitated the continuation of oppressive Israeli policies. Lastly, in section 3 Butler's concept of precarity will be implemented to investigate the water distribution patterns as stipulated in the Oslo II Accord and its influence on life on the ground. The article will conclude with a summary of my ana-

19 Amnesty International. "Troubled Waters – Palestinians Denied Fair Access to Water2009." *Amnesty International*. Amnesty International, October 27, 2009. <https://www.amnesty.eu/news/troubled-waters-palestinians-denied-fair-access-to-water/>; World Bank, *Assessment of Restrictions on Palestinian Water Sector Development: Sector Note*, Report No. 47657-GZ. West Bank and Gaza: World Bank, April 2009.

20 Buchanan, Ian. "Precarity." In *A Dictionary of Critical Theory*. Oxford University Press, 2018. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198794790.001.0001/acref-9780198794790-e-783?rskey=MMuGXK&result=561>.

lysis, its placement within the broader scholarly debate as well as a brief exploration of further research possibilities.

Section 1 – What created the need for the Oslo Accords?

The 1948 Nakba and the Six-Day War.

Before 1948 the region of Palestine was being administered by the British government in accordance with the Palestine Mandate established by the League of Nations. Nevertheless, as shown by prominent Israeli historian Ilan Pappé, proponents of the Zionist ideology were already present in the region and discussing the possibilities of achieving their ambitions.²¹ When the Mandate expired in the year 1948, the state of Israel announced its independence and subsequently increased its efforts of annexing more territories at the expense of the Palestinian people inhabiting them.²² Military orders preparing for systematic expulsion of the Palestinians were issued which included strategies such as bombarding villages and demolishing homes, subsequently displacing more than 700 000 people.²³ This mass displacement came to be known as the Nakba which is an Arab word meaning “catastrophe”.²⁴ Pappé claims these tactics were considered necessary as they enabled Jewish people to set up settlements and establish their houses. Consequently, those methods were also directly responsible for one of the key aspects of the 1990s peace process, namely the refugee question. This issue has been considered central in resolving the Israel-Palestine conflict, thus it’s necessary to explain its origin. It’s also important to underline that because both sides profoundly disagreed about the way

21 Pappé, Ilan. “The Drive for an Exclusively Jewish State.” In *The Ethnic Cleansing of Palestine*, 34–53. 47 Oxford: Oneworld, 2011.

22 Ibid. p. 69

23 Pappé, Ilan. “The 1948 Ethnic Cleansing of Palestine.” *Journal of Palestine Studies* 36, no. 1 (2006): 6–20.

24 There exists a scholarly debate about whether “Nakba” is a suitable name, for more see: Shlaim, Avi. “The Debate about 1948.” *International Journal of Middle East Studies* 27, no. 3 (1995): 287–304; Simha Flapan. “The Birth of Israel: Myths and Realities.” New York: Pantheon Books, 1987; Pappé, Ilan. “The 1948 Ethnic Cleansing of Palestine.” *Journal of Palestine Studies* 36, no. 1 (2006): 6–20.

in which it should be managed, this concern had been deferred until the final stage of the Oslo Accords which, as Shlaim argues, was a “calculated risk” on both sides.²⁵

Following the Nakba of 1948, the lands of historical Palestine were further divided amongst Israel, Egypt as well as Jordan according to UN Resolution 194. Even though Israel had controlled more than half of the Palestinian territories, further land annexation as well as the displacement of people continued. In June 1967, a short war broke out between Israel and the neighbouring countries of Syria, Jordan and Egypt due to a combination of immediate as well as long standing issues such as Israel’s role in the 1956 Suez crisis.²⁶ Although outnumbered, the Israeli army had swiftly achieved its ambitions in only six days, a duration that came to define the conflict as the Six Day War. Following Israel’s victory, it gained full control over the West Bank and the Gaza Strip previously administered by Jordan and Egypt respectively.²⁷ There exists a scholarly debate about whether the approach undertaken by the Israeli government towards the Palestinians in 1967 as well as in the years that followed can be considered colonial occupation.²⁸ Given its complexity, presenting the debate extends beyond the scope of this work. I will, however, adopt the perspective of historian

25 Shlaim, Avi. “The Rise and Fall of the Oslo Peace Process.” In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 246.

26 Hinnebusch, Raymond. “Revisiting the 1967 Arab-Israel War and Its Consequences for the Regional System.” *British Journal of Middle Eastern Studies* 44, no. 4 (2017): 593–609.

27 Ilan Pappé. “Historiophobia or the Enslavement of History: The Role of the 1948 Ethnic Cleansing in the Contemporary Peace Process.” *Arab Studies Quarterly* 38, no. 1 (2016): 402–17. p. 403–404.

28 For more about this debate see: Greenstein, Ran. “Colonialism, Apartheid and the Native Question: The Case Of Israel/Palestine.” In *Racism After Apartheid: Challenges for Marxism and Anti-Racism*, edited by Vishwas Satgar, 75–95. *Wits University Press*, 2019; Ronit Lentin. “Palestine/Israel and State Criminality: Exception, Settler Colonialism and Racialization.” *State Crime Journal* 5, no. 1 (2016): 32–50; Yiftachel, Oren. “‘Creeping Apartheid’ in Israel-Palestine.” *Middle East Report*, no. 253 (2009): 7–37; Marshall, Mark. “Rethinking the Palestine Question: The Apartheid Paradigm.” *Journal of Palestine Studies* 25, no. 1 (1995): 15–22.

Lorenzo Veracini, an influential figure within settler colonial studies. In his 2013 article, he brings forward arguments in favour of a settler-colonial approach to Israeli tactics of bombarding Palestinian villages. Yet, he also argues that the situation in the West Bank and Gaza post-1967 cannot be considered a fully successful colonial project as it didn't lead to a full reduction of the indigenous population, instead creating a mixture of Palestinian towns replete with many Israeli settlements.²⁹

Presenting the events of 1948 and 1967 as well as their consequences is vital for further analysis of the Oslo Accords via the lens of biopower. While the 1948 Nakba resulted in the creation of the refugee question, the aftermath of the Six-Day War marked the beginning of a complete occupation of the West Bank and the Gaza Strip, thus increasing the amount of Israeli settlements in those territories.

The First Palestinian Intifada.

Another important event influencing the 1990s peace accords is the First Intifada, an Arabic word meaning “uprising” in the Palestinian context, that started in 1987 and lasted until 1993.³⁰ There is a vast scholarly debate surrounding the ending date of the intifada, with numerous scholars arguing either for or against it being the 13th of September 1993.³¹ In this essay, however, I will follow the former group of academics who, like

29 Veracini, Lorenzo. “The Other Shift: Settler Colonialism, Israel, and the Occupation.” *Journal of Palestine Studies* 42, no. 2 (2013): 26–42. p. 29.

30 “Intifada is an Arabic word that literally means “shaking off”, and in the Palestinian context, it is understood to mean a civil uprising” from Jazeera, Al. “Intifada - PalestineRemix.” remix.aljazeera.com. Accessed May 8, 2024. <https://remix.aljazeera.com/aje/PalestineRemix/intifada.html#:~:text=A%20Palestinian%20uprising%20against%20the>.

31 For more on this debate see: Rouhana, Nadim. “The Intifada and the Palestinians of Israel: Resurrecting the Green Line.” *Journal of Palestine Studies* 19, no. 3 (1990): 58–75; Bligh, Alexander. “The Intifada and the New Political Role of the Israeli Arab Leadership.” *Middle Eastern Studies* 35, no. 1 (1999): 134–64; Tessler, Mark. “The Intifada and Political Discourse in Israel.” *Journal of Palestine Studies* 19, no. 2 (1990): 43–61; Stein, Kenneth W. “The Intifada and the 1936-39 Uprising: A Comparison.” *Journal of Palestine Studies* 19, no. 4 (1990): 64–85.

Israeli sociologist L.L. Grinberg, claim that the uprising ended with the signing of the Declaration of the Principles in 1993 because it stipulated the beginning of Israeli military withdrawal from Gaza.³² Furthermore, as the 1967 victory established Israel as a significant military power in the region, the years that followed were characterised by increasing tensions between both sides of the conflict.³³ Such a claim is being favoured by Said who argued that during that time, there existed a proliferation in laws and regulations that not only strengthened the already-weak position of the Palestinians but also subdued them even further.³⁴ Where there is occupation, there is resistance, thus the increase of such legislations combined with the Israeli annexation of the two territories led to the emergence of a more autonomous Palestinian movement which was less inclined to comply with Israeli policies. As some argue, the movement realised relying on the neighbouring Arab states wouldn't create a Palestinian statehood, and instead began to act independently in achieving their goal.³⁵

In light of these arguments, the uprising that began in 1987 can be seen as a culmination of Palestinian aims of resisting the occupation. It was organised not by the Palestinian Liberation Organisation but rather by the popular masses who believed that, because the PLO representatives resided in a different country, they wouldn't be capable of mobilising the Palestinian society.³⁶ Dutch scholar Joost Hiltermann argued that, although this grassroot movement resisted the Israeli policies mainly by organising civil protests and economic boycotts, they were met with a disproportio-

32 Grinberg, Lev Luis. "1987-1993 — The Intifada: The Palestinian Resistance Mo(ve)Ment." In *Mo(ve)Ments of Resistance: Politics, Economy and Society in Israel/Palestine 1931-2013*, 217–50. Academic Studies Press, 2014.

33 Ibid.

34 Said, Edward. "Intifada and Independence." *Social Text*, no. 22 (1989): 23–39.

35 Miller, Aaron David. 1987. "The Arab-Israeli Conflict, 1967-1987: A Retrospective." *Middle East Journal* 41 (3) (Summer): 349; Beitler, Ruth Margolies. "Analysis of Israeli Counterinsurgency Policy (1967-1987)." In *The Path to Mass Rebellion: An Analysis of Two Intifadas*. Oxford: Lexington Books, 2004.

36 Grinberg, Lev Luis. "1987-1993 — The Intifada: The Palestinian Resistance Mo(ve)Ment." p. 17.

nately violent response leading to many deaths and serious injuries.³⁷ In their 1990 report, the Human Rights Watch analyses the unequal Israeli response urging the Israeli government to “revise those rules [...] that in practice have routinely caused death and serious injury in non-life-threatening situations”.³⁸

Water distribution patterns prior to the Oslo peace process.

Furthermore, it is necessary to briefly present water management patterns before 1993. Water is an essential part of life everywhere on the planet, especially in the hot and dry climate of the Middle East. Before 1967, residents of the West Bank and the Gaza Strip used natural springs and wells to supply their households with water. According to Jan Selby, a British political scientist who has extensively analysed the role of water in this conflict, following the Israeli occupation of these territories, water distribution patterns began to transform. Additional wells that had to supply not only the existing Palestinian communities but also the newly emerging Israeli settlements were being dug into the aquifers, thereby greatly reducing the amount of water available to the former group.³⁹ In 1982, the Israeli government decided to relocate the control of the water supply system to an Israeli company called Mekorot. Rouyer argued that such a modification further exacerbated the inequalities between the conflicting sides, as it denied the Palestinians access to natural water resources and strengthened their dependency on the state of Israel.⁴⁰

37 Hiltermann, Joost R. “Human Rights and the Mass Movement: The First Year of the Intifada.” *Journal of Palestine Studies* 18, no. 3 (1989): 126–33. p. 129.

38 Schiff, Zeev, and Ehud Yaari. “The Israeli Army and the Intifada Policies That Contribute to the Killings.” Human Rights Watch, August 1990.

39 Selby, Jan. “Dressing up Domination as ‘Cooperation’: The Case of Israeli-Palestinian Water Relations.” *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31. p. 129.

40 Rouyer, Alwyn. “Basic Needs vs. Swimming Pools, Water Inequality and the Palestinian-Israeli Conflict.” *Middle East Report*, no. 227 (2003): 2–7.

The Israeli-Palestinian relationship at the beginning of the 1990s.

Finally, a brief overview of the relationship between Israel and the PLO needs to be given. Israel had long refused entering into bilateral discussion with PLO's leadership as their main objective was establishing a Palestinian statehood, which was viewed as threatening to Israel's existence. What further impacted Israel's rejection of bilateral talks, as argued by Shlaim, was PLO's support of Iraq in their invasion of Kuwait.⁴¹ Israel considered Iraq to be a dangerous military power; therefore, the PLO's decision to support the invasion had a significant effect on the relationship between the organisation and the Israeli state.⁴² Shlaim further contends this decision significantly weakened the position of the Palestinians because it resulted in their prohibition from attending the 1991 Madrid Conference.⁴³

Providing some of the aspects that influenced Israeli refusal of entering bilateral negotiations is essential for this article. The Oslo Accords are widely recognised to be a breakthrough primarily because they ended the long-standing Israeli unwillingness to commence direct diplomatic talks with the Palestinians. Not only this phenomenon, however, but also Israel's apparent support of a gradual creation of the Palestinian state is what strengthened the generally positive outlook on the Accords. As a result of both, but not limited to, these phenomena, people usually consider the Accords to be a pivotal moment in the Israel-Palestine conflict even if they failed at achieving peace.⁴⁴ If looked at from the perspective of biopower, however, can the adjustments implemented as a result of the Oslo Accords be seen as creating the capacity for a break-away from the occupational practices existing prior to 1993?

41 Shlaim, Avi. "The Rise and Fall of the Oslo Peace Process." In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 242.

42 Voller, Yaniv. "From Periphery to the Moderates: Israeli Identity and Foreign Policy in the Middle East." *Political Science Quarterly* 130, no. 3 (2015): 505–35. p. 520.

43 Shlaim, Avi. "The Rise and Fall of the Oslo Peace Process." In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 242-3.

44 Ibid.

Section 2 - Nature of the Accords, settlement expansion and land division.

The Lack of PLO presence at the Madrid Conference in 1991

As mentioned previously, Israel had for a long time refused entering into bilateral negotiations with the Palestinians. Organised by the US and the USSR, the 1991 Madrid Conference was an attempt at resolving the Israel-Palestine struggle with the help of international actors.⁴⁵ At the request of Israeli Prime Minister Yitzak Shamir, however, the PLO was forbidden from participating in this meeting. According to Camille Mansour, a Palestinian academic who conducted an extensive analysis of the conference, the only Palestinian representatives allowed to take part in these peace talks were the West Bank and Gaza residents. Even they, however, couldn't advocate for their cause by themselves, and were made to join the Jordanian delegation.⁴⁶

Israel having the power to influence the peace negotiations in such a significant way can be understood as a form of biopower at play. This political arrangement illustrates how political decisions have a direct influence on the life of populations. As the PLO couldn't participate freely in the discussions, their voice regarding issues vital for the conflict was silenced, thereby creating the capacity for the continuation of the Israeli occupational practices. Ultimately, however, the Madrid Conference ended in a deadlock, resulting in the necessity for a renewal of the peace negotiations which ultimately culminated in the signing of the Oslo Accords.⁴⁷

Letters of Mutual Recognition as a breakthrough in the Israel-Palestine relationship.

Letters of Mutual Recognition can be seen as the first signed document of the Oslo peace process which committed both sides to cooperating towards a peaceful conflict resolution. As argued by American-Israeli political

45 Mansour, Camille. "The Palestinian-Israeli Peace Negotiations: An Overview and Assessment." *Journal of Palestine Studies* 22, no. 3 (1993): 5–31. p. 5.

46 Ibid, p. 6

47 Shlaim, Avi. "The Oslo Accord." *Journal of Palestine Studies* 23, no. 3 (April 1994): 24–40. p. 27.

scientist Oren Barak, taking the decades-long refusal into consideration, it should come as no surprise that the Letters are widely recognised to be a pivotal moment in the Israel-Palestine relationship.⁴⁸ Professor of political history Shamir Hassan suggests that it was the failure of the Madrid Conference, coupled with a shift in Israeli political climate, that prompted the start of secret talks which ultimately brought about the Letters.⁴⁹ Facilitated by Norwegian foreign minister Holst and social scientist Larsen, these secret negotiations led to the letters being signed on the 9th of September 1993 by PLO chairman Yasser Arafat and Israeli PM Yitzhak Rabin.⁵⁰ In his book, Khalidi concludes that they marked the “end [of] a period of mutual denial”.⁵¹ This perspective is complemented by Shlaim, who claims that by signing the letters both men appeared to have ended the decades long clash between Palestinians and Israeli nationalism that centred around the rejection of the self-determination principle with regards to the Palestinian lands.⁵² It is, therefore, true that the Letters paved the way for the unprecedented talks between the conflicting parties.

At the same time, however, they are also clear examples of unequal power relations that have had such an impact on the conflict’s trajectory. Aware of the fragile position of the PLO, Shlaim claims, the Israeli PM had realised Arafat might be willing to make concessions on important principles important for the sake of PLO recognition and direct dialogue.⁵³ He was not mistaken, and the Palestinian organisation adhered to the Israeli demands, which included the acceptance of UN Resolutions 241 and 338 as well as the renouncement of any kind of violence. The enforcement

48 Barak, Oren. “The Failure of the Israeli–Palestinian Peace Process, 1993–2000.” *Journal of Peace Research* 42, no. 6 (November 2005): 719–36. p. 722.

49 Hassan, Shamir. “Oslo Accords: The Genesis and Consequences for Palestine.” *Social Scientist* 39, no. 7/8 (2011): 65–72. p. 68.

50 Shlaim, Avi. “The Rise and Fall of the Oslo Peace Process.” In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 244.

51 Khalidi, Rashid. “The “Disappearance” and Reemergence of Palestinian Identity” In *Palestinian Identity. The Construction of Modern National Consciousness*, 1–352. New York: Columbia University Press, 1997. p. 204

52 Shlaim. “The Rise and Fall of the Oslo Peace Process.” p. 247.

53 Ibid. p. 245.

of the latter point was a consequence of attacks on Israeli citizens by the Islamic organisation Hamas. The state of Israel considered these to be instances of terrorism, and wished to protect itself from them. By accepting these resolutions, the PLO also acknowledged Israel's right to "exist in peace and security".⁵⁴

Furthermore, in order to ensure their legitimisation, PLO had to alter those parts of the Palestinian National Charter issued in 1988 that were incompatible with these new declarations.⁵⁵ It is important to underline that adhering to such rigid demands signalled a significant shift in the position of the PLO towards the Israelis.⁵⁶ Hassan argues that because the intifada was organised by individuals outside of the organisation, PLO's legitimacy and authority over the Palestinian population began to weaken.⁵⁷ In support of such an argument is historian and former Israeli Foreign Minister Shlomo Ben-Ami, who claims that Arafat "went to Oslo to save the PLO from declining into oblivion".⁵⁸ Combined with a lack of international support resulting from their support of the Kuwait invasion, the organisation was more inclined than before to comply with Israeli requirements.⁵⁹ Additionally, due to the power asymmetry, the PLO was not in a position to negotiate any concessions from the Israelis. Therefore, in his letter, Rabin did nothing more than simply recognize the organisation as the official representative of the Palestinian people as well as agree to commencing bilateral negotiations "within the Middle East peace process".⁶⁰

54 Arafat, Yasser. Letter to Yitzhak Rabin. "Letter of Mutual Recognition," September 9, 1993.

55 Shlaim, Avi. "The Rise and Fall of the Oslo Peace Process." In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 247.

56 Hassan, Shamir. "Oslo Accords: The Genesis and Consequences for Palestine." *Social Scientist* 39, no. 7/8 (2011): 65–72. p. 66.

57 Ibid.

58 Ben-Ami, Shlomo. "Oslo: The Glory and the Agony." In *Scars of War, Wounds of Peace the Israeli Arab Tragedy*, 205–7. London: Weidenfeld & Nicolson, 2005.

59 Hassan. "Oslo Accords: The Genesis and Consequences for Palestine." p. 66.

60 Rabin, Yitzhak. Letter to Yasser Arafat. "Letter of Mutual Recognition." Letter, September 9, 1993.

The Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements as an agenda for negotiations.

Just 4 days after signing the Letters of Mutual Recognition, an agreement called the Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements (DOP), also known as Oslo I, was endorsed by both sides of the conflict. As argued by Shlaim, the document was not an exhaustive agreement, but rather simply an “agenda for negotiations”.⁶¹ Both sides agreed that resolving this struggle will be attempted in the form of several interim agreements with the most crucial aspects being discussed only in the “final phase”. Many argue that the lack of mutual trust between the parties can be seen as the main reason for such a decision.⁶² Some, like Hassan, complement this by claiming that the interim nature is a visible legacy of the 1978 Camp David Accords.⁶³

The Oslo I agreement established a framework for the trajectory of the peace process. It stipulated a five year transitional period for Palestinian self-governance that was to be overseen by the Palestinian Authority, a novel governmental body responsible for partial civil control in the West Bank and the Gaza strip. Both the creation of the PA as well as regulations regarding the election of its members were written into the DOP.⁶⁴ Even though the establishment of the PA was supposed to enable “the Palestinian people [...] to govern themselves according to democratic principles”, Khalidi argues that in reality it only created the illusion of granting the Palestinians more autonomy while actually legitimising Israel’s control

61 Shlaim, Avi. “The Rise and Fall of the Oslo Peace Process.” In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 246.

62 Hassan, Shamir. “Oslo Accords: The Genesis and Consequences for Palestine.” *Social Scientist* 39, no. 7/8 (2011): 65–72. p. 68.

63 Ibid.

64 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo I Accord: Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements*. Signed September 13, 1993, Washington, D.C. Available at https://www.usip.org/sites/default/files/file/resources/collections/peace_agreements/oslo_09131993.pdf.

over the population.⁶⁵⁶ That is because the Authority depended heavily on Israeli policies in aspects as important as overall security, taxation and infrastructure.⁶⁷ Although some jurisdiction over issues of culture or tourism was indeed transferred to the Palestinians, they were nevertheless still required to operate within the overarching mechanism of control created by Israel.⁶⁸ Furthermore, by establishing conditions regulating the PA elections and thereby directly influencing the extent and nature of Palestinian self-rule, the DOP ensured the continuation of Israeli biopolitical control over the Palestinians.

Moreover, it is important to acknowledge that although the agreement had called for a creation of a Palestinian Water Authority which would facilitate Israeli-Palestinian “cooperation in the management of water resources”, it didn’t contain any details regarding its inauguration.⁶⁹ Instead, the conflicting parties were to continue the negotiation process, with the final resolution concerning such collaboration to be determined in the Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip. Details regarding Oslo II’s agreements on water management, however, will be elaborated on in the corresponding section.

An agreement regarding Israeli forces withdrawal from Gaza City and Jericho was also written into the DOP, with a provision that the military retreat ought to be completed within 4 months of signing the Letters of

65 Ibid, p. 4.

66 Khalidi, Rashid. “Introduction to the 2010 Reissue.” In *Palestinian Identity. The Construction of Modern National Consciousness*, 1–352. New York: Columbia University Press, 1997.

67 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo I Accord: Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements*. Signed September 13, 1993, Washington, D.C.

68 Khalidi, Rashid. “The “Disappearance” and Reemergence of Palestinian Identity” In *Palestinian Identity. The Construction of Modern National Consciousness*, 1–352. New York: Columbia University Press, 1997.

69 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo I Accord: Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements*.

Mutual Recognition.⁷⁰ It didn't, however, address the existing settlements situated in those areas. The Israeli military did indeed withdraw from both places but the settlements along with their inhabitants remained in place.⁷¹ As the settlement issue was highly divisive and thus to be discussed only in the last stage of the peace negotiations, the DOP only stipulated that these should have commenced no later than May 4, 1996.⁷²

This phenomenon is a clear example of Foucault's understanding of the interplay between power, governance and regulation of life. Postponing the discussion on resolving vital issues of settlement expansion and the refugees created the capacity for Israel to continue their occupational tactics and policies. While Israeli officials appeared to be negotiating further steps that would resolve the decades-long conflict, Israeli settlers were free to continue their practices maintaining the status quo. Further land confiscation enabling settlement expansion had a significant impact on the Palestinian population in both territories of post-1967 Palestine. According to a report created by B'Tselem, an Israeli organisation concerned with human rights protection, in the year 1993 there were 120 settlements inhabited by 116.300 settlers in the West Bank. As the Oslo negotiations continued, so did the number of the settlements - in the year 2000 there were 123 settlements housing 190.206 Israelis (See Figure 1 and Figure 2).⁷³ Hassan describes this as a representation of "Israel's insatiable appetite for the Palestinian land" which left the Palestinian population even more

70 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo I Accord: Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements*.

71 Hassan, Shamir. "Oslo Accords: The Genesis and Consequences for Palestine." *Social Scientist* 39, no. 7/8 (2011): 65–72. p. 69.

72 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo I Accord: Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements*.

73 It should be highlighted that B'Tselem datasets include only those settlements which are officially recognised by the Israeli Ministry of the Interior; thus, they do not account for Israeli outposts. Therefore, the number of Israeli settlers residing within the West Bank territory is likely to be higher than the numbers above indicate. (source: Hareuveni, Eyal. "By Hook and by Crook Israeli Settlement Policy in the West Bank." Edited by Yael Stein. B'Tselem, July 2010. https://www.btselem.org/download/201007_by_hook_and_by_crook_eng.pdf.)

impoverished than before the Oslo negotiations took place.⁷⁴ A common counterargument used by Israel is that West Bank settlements are necessary for security reasons. In recent years, however, such claims started to be challenged. Debate on its legitimacy is well-presented by Israeli military personnel Gershon Hacohen and Shaul Arieli, who conclude that West Bank settlements don't actually enhance Israel's security.⁷⁵

Figure 1. Number of settlements in the West Bank between the years 1993 until 2000. Source: Hareuveni, Eyal. "By Hook and by Crook Israeli Settlement Policy in the West Bank." Edited by Yael Stein. B'Tselem, July 2010.

Figure 2. Number of settlers in the West Bank between the years 1993 until 2000. Source: Hareuveni, Eyal. "By Hook and by Crook Israeli Settlement Policy in the West Bank." Edited by Yael Stein. B'Tselem, July 2010.

Oslo II's division of the West Bank and the settlement issue

Even though the settlement issue had been deferred until the last stage, a matter of similar origin was addressed in the Israeli-Palestinian Interim Agreement on the West Bank and Gaza Strip. Signed in September 1995, this document not only expanded upon matters discussed in previous agreements but also stipulated land division of the West Bank.⁷⁶ As ex-

74 Hassan, Shamir. "Oslo Accords: The Genesis and Consequences for Palestine." *Social Scientist* 39, no. 7/8 (2011): 65–72. p. 71.

75 Hacohen, Gershon, and Shaul Arieli. "Settlements and Security. A Debate 1." In *Routledge Handbook on Israeli Security*, edited by Stuart A Cohen and Aharon Klieman. London: Routledge, 2018.

76 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

Oslo II Map Outlining Areas A, B, and C

Figure 3. Map of Areas A, B, and C after Oslo II. Source: Kersel, Morag M. "Fractured Oversight: The ABCs of Cultural Heritage in Palestine after the Oslo Accords." *Journal of Social Archaeology* 15, no. 1 (November 11, 2014): 24–44.

plained previously, that territory was annexed by Israel following its victory in 1967. However, from 1995 onwards, the territory was to be divided into 3 separate areas, varying not only in size but also in governance (see Map 1).⁷⁷ Yet, only one was to be supervised by the Palestinian Authority, which was granted authority in matters such as security or civil control. It was called “Area A” and consisted of about 18% of the newly-divided West Bank. “Area B” comprised roughly 22% of that territory, and was to be governed by both sides of the conflict. The PA became responsible for civil matters while overall security control depended on the cooperation between them and Israel. Lastly, “Area C” was designated to remain under complete Israeli supervision. Covering around 60% of the newly-divided West Bank, it served as a powerful demonstration of the uneven power distribution between Israel and Palestine as claimed by Abdulla.^{78,79} It also illustrates how political decisions directly affect life on the ground. As this zone covered most of the West Bank, this is also where most of the potential for both urban as well as agricultural development is. By retaining authority over most of the West Bank, Israel maintained the status quo, thereby strengthening their biopolitical control over the Palestinian population.

Additionally, stipulations regarding the creation of a “safe passage” were written into the Oslo II agreement. Israeli journalist Amira Hass argues this was considered necessary because the Israeli government began restricting certain roads to settlers only, which led to many Palestinian communities being cut off not only from each other, but also from bigger towns.⁸⁰ The “safe passages” would thus bypass these Israeli-only roads, enabling Palestinian travel between the West Bank and Gaza, as well as

77 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

78 Ibid.

79 Abdulla, Rinad. “Colonialism and Apartheid against Fragmented Palestinians: Putting the Pieces Back Together.” *State Crime Journal* 5, no. 1 (2016): 51–80.

80 Hass, Amira. “Israel’s Closure Policy: An Ineffective Strategy of Containment and Repression.” *Journal of Palestine Studies* 31, no. 3 (2002): 5–20. p. 8.

between these territories and the neighbouring countries.⁸¹ However, although these passages were intended to “create a mechanism that facilitates the entry and exit of people and goods [...] while providing full security for both sides”, they were mostly yet another representation of the overarching Israeli supervision.⁸² As concluded by Khalidi, Israel was to exert full responsibility over security matters in the passages. Thereby it maintained its domination and control over the Palestinian population while appearing to be working towards increasing their sovereignty.⁸³ Furthermore, although these passages were not meant for Israeli use, their director-general was to be chosen from amongst Israeli officials further solidifying their authority over the Palestinians.⁸⁴

These developments combined with the fact that around 60% of the West Bank was being controlled by Israel significantly impacted the lives of the Palestinians inhabiting the region, aligning with Foucault’s argument of biopolitical management of populations. The West Bank territories remaining under complete Israeli supervision and jurisdiction meant that the Oslo II agreement not only did not challenge the occupational status quo but instead facilitated its legalisation. Therefore, one can be critical of Avi Shlaim’s claims that the Oslo II agreement brought about “highly significant” changes with regards to the situation on the ground.⁸⁵ Shlaim further argues that the DOP marked a “point of no return” in halting Israel’s oppressive control over the Palestinian people.⁸⁶ Such a claim seems to overlook the fact that this control continued to exist both throughout the

81 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt. Available at https://ecf.org.il/media_items/624

82 Ibid.

83 Khalidi, Rashid. “Stateless in Palestine.” In *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*. Beacon Press, 2002.

84 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*.

85 Shlaim, Avi. “The Rise and Fall of the Oslo Peace Process.” In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 253.

86 Shlaim, Avi. “The Rise and Fall of the Oslo Peace Process.” In *International Relations of the Middle East*, 241–61. Oxford University Press, 2009. p. 253.

1990s Oslo peace process as well as after its collapse.

Current historiography underscores that. Scholars now argue that the Accords, rather than improving the situation on the ground, only legitimised Israeli superiority in the West Bank, enabling the continuation of settlement expansion. The following section will examine the Oslo II Accord and the way similar dynamics influenced water distribution stipulations written into the document.

Section 3 - Water management as stipulated in the Oslo II Accord.

As the Oslo II Accord is an extensive document, it touches upon several issues considered important for this conflict. Beyond settlement and land division questions, it also includes specific agreements regarding economic and cultural cooperation as well as water distribution. It is the latter issue that constitutes the focal point of this section, aiming to explore how the water allocation arrangements as well as the establishment of the Joint Water Committee (JWC) stated in Oslo II affected life on the ground. To answer this question, an analysis of the relevant sections of the document will complement the secondary literature written by scholars examining the role of water in conflicts. Additionally, datasets provided in reports drafted by Amnesty International as well as the World Bank will be utilised. Unlike the previous sections of this work, this one will employ not only Foucault's concept of biopower as the methodological framework but also Judith Butler's understanding of precarity.

The concept of precarity as understood by Judith Butler

According to American philosopher Judith Butler precarity can be understood as a politically induced state in which certain parts of a population are being disproportionately exposed to violence, injustice or other broadly understood vulnerable conditions. These precarious circumstances result directly from a convergence of various political, economic and social arrangements orchestrated by the people in power. Consequently, those

who bear the consequences of such decisions exert virtually no control over their outcomes.⁸⁷ Adopting Butler's understanding of this concept allows for a deeper analysis of how political structures as well as power asymmetries impact life on the ground, contributing to vulnerable life conditions of the Palestinian people. Furthermore, combined with Foucault's biopower, both ideas provide a comprehensive framework for understanding the impact of the water allocation agreements stipulated in the Oslo II Accord.

Scholarly debate about the importance of water in the Israel-Palestine conflict

As water constitutes an incredibly vital aspect of life in the dry and arid Middle Eastern climate, this issue has been broadly studied by a variety of scholars from diverse academic backgrounds. While there is a general consensus that the water stipulations written into the Oslo II Agreement were unsuccessful in fully resolving the Israeli-Palestinian water struggle, scholarly opinions diverge on several matters. Issues of power and control infrastructure development and environmental sustainability are

87 Buchanan, Ian. "Precarity." In *A Dictionary of Critical Theory*. Oxford University Press, 2018. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780198794790.001.0001/acref-9780198794790-e-783?rskey=MMuGXX&result=561>.

just some of the contested points of this multifaceted debate.^{88,89,90} Some pay attention to the fact that cooperation has occurred despite political tensions, while others claim that the power asymmetry has significantly shaped this cooperation, effectively favouring the Israeli cause.⁹¹ Furthermore, many scholars, such as political scientist Miriam R. Lowi and researcher of transboundary water conflicts Mark Zeitoun, analyse the role of water in the broader context of the Israeli-Arab struggle.⁹² Others, like Selby and Rouyer, pay special attention to the Oslo peace process aiming

88 For more on this interesting debate see: Selby, Jan. "Dressing up Domination as 'Cooperation': The Case of Israeli-Palestinian Water Relations." *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31; Elmusa, Sharif S. "The Land-Water Nexus in the Israeli-Palestinian Conflict." *Journal of Palestine Studies* 25, no. 3 (1996): 69–78; Zeitoun, Mark. "Understanding Power and Water." In *Power and Water in the Middle East*, 19–44. Bloomsbury Publishing, 2008.

89 For more on this interesting debate see: Elaine C. Hagopian. "The Primacy of Water in the Zionist Project." *Arab Studies Quarterly* 38, no. 4 (2016): 700–708; Baconi, Tareq. "Testing The Water: How Water Scarcity Could Destabilise The Middle East And North Africa." European Council on Foreign Relations, 2018; Zeitoun, Mark. "An Asymmetrically Distributed Resource" In *Power and Water in the Middle East*, 19–44. Bloomsbury Publishing, 2008.

90 For more on this interesting debate see: Isaac, Jad. "The Essentials Of Sustainable Water Resource Management In Israel And Palestine." *Arab Studies Quarterly* 22, no. 2 (2000): 13–31; Tal, Alon. "The Evolution Of Israeli Water Management: The Elusive Search For Environmental Security." In *Water Security in the Middle East: Essays in Scientific and Social Cooperation*, edited by Jean Axelrad Cahan, 125–44. Anthem Press, 2017.11; Sowers, Jeannie. "Water, Energy and Human Insecurity in the Middle East." *Middle East Report*, no. 271 (2014): 2–48.

91 Selby, Jan. "Dressing up Domination as 'Cooperation': The Case of Israeli-Palestinian Water Relations." *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31.; Zeitoun, Mark. "Israeli Hydro-Hegemony" In *Power and Water in the Middle East*, 19–44. Bloomsbury Publishing, 2008.

92 Although the majority of the Palestinian population is of Muslim faith, the Israeli-Arab struggle in this context is used as an umbrella term to describe the conflicts of the state of Israel with its neighbouring Arab countries of Lebanon, Syria, Iraq, Jordan and Egypt.

to examine whether the agreements regarding water allocation were successful in fulfilling their objectives. Their works are considered prominent within this debate as they conducted extensive research complemented with interviews with representatives of both sides. This section will bring forward their claims and supplement them with a biopolitical analysis of the Oslo II Accord.

The (changing) water division patterns before the year 1993.

As briefly argued earlier, the water distribution patterns began transforming drastically following the 1967 Israeli annexation of more Palestinian territories.⁹³ Several military orders issued after June of that year not only granted full control over the Occupied Territories' water resources to the Israeli Army but also prohibited Palestinians from creating new water systems without obtaining a permit beforehand.⁹⁴ Moreover, as argued by Selby, the Water Department responsible for overseeing administrative tasks related to water distribution was relocated to a settlement town in the West Bank. Consequently, the Department's significance diminished substantially, leading to a reduction of the scope of its responsibilities. Selby further describes that while previously its tasks included operating its own drilling rigs, after the relocation these rigs were neglected, leaving the Department to maintain only "mundane functional tasks"⁹⁵

He further argues that the power asymmetry evident in the Oslo Accords can already be observed in the years prior to the 1990s peace process. The Water Department had no jurisdiction over the pipes supplying Israeli settlements, meaning the only regulations it could impose were on those

93 Lowi, Miriam R. "Water and Development in Israel and Jordan." In *Water and Power: The Politics of a Scarce Resource in the Jordan River Basin*. Cambridge University Press, 1995.

94 "Troubled Waters – Palestinians Denied Fair Access to Water 2009." *Amnesty International*. Amnesty International, October 27, 2009. p. 15. <https://www.amnesty.eu/news/troubled-waters-palestinians-denied-fair-access-to-water/>.

95 Selby, Jan. "Dressing up Domination as 'Cooperation': The Case of Israeli-Palestinian Water Relations." *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31. p. 128.

lines providing water to the Palestinians.⁹⁶ The 1982 transfer of authority over the water supply systems to the Mekorot company further showcases how political arrangements subject certain people to vulnerable conditions beyond their control. Selby argues that this decision legitimised complete Israeli governance over the West Bank water resources significantly affecting Palestinian life conditions.⁹⁷ As Palestinian communities began experiencing cuts in water supplies, this phenomenon directly influenced life on the ground, aligning with Butler's precarity. Restricted water access not only leads to unsanitary conditions and inadequate hydration but also to inefficient agricultural irrigation practices affecting crop yields and overall food security.

Stipulations regarding water distribution in the Oslo II Accord

As argued in the previous section, the 1995 accord did indeed significantly elaborate upon the stipulations written into the Oslo I Accord, recognising Palestinian water rights as well as committing both sides to establishing a supervisory committee to manage water resources in the West Bank territory.⁹⁸ Additionally, the document contained several principles on the basis of which the cooperation between the Israelis and the Palestinians was to be accomplished. It is important to underline, however, that although Israel's acknowledgement of Palestinian water rights was unprecedented and thus significant, the document didn't specify what these rights entail, deferring such specification to the final stage of the peace process. Referring to a quote of an Israeli representative, Selby claims that this strategy demonstrates that the state of Israel sought to only address Palestinian needs rather than to define their rights and ensure their preservation.⁹⁹ The biopower perspective further complements this argument as such strate

96 Ibid.

97 Selby, Jan. "Dressing up Domination as 'Cooperation': The Case of Israeli-Palestinian Water Relations." *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31. p. 128.

98 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

99 Selby, Jan. "Explaining Oslo." In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli–Palestinian Conflict*. London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. p. 143.

gic ambiguity can be understood as Israel maintaining a degree of control over Palestinian resources and, by extension, the Palestinian population.

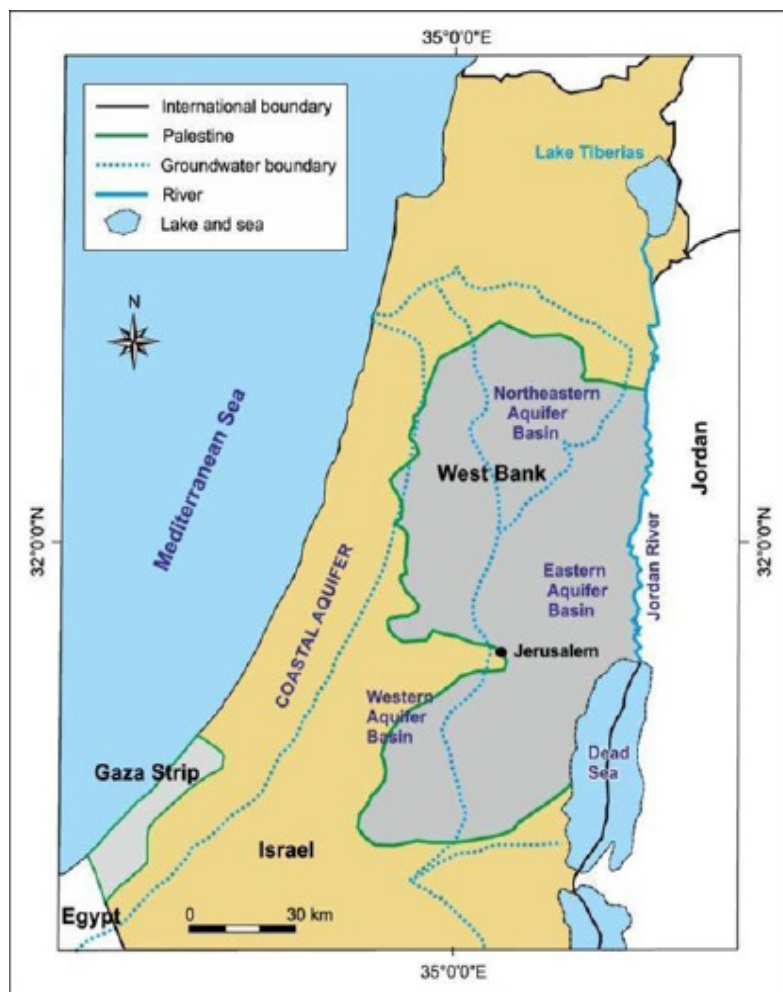

Figure 4. Transboundary Groundwater Aquifers between Palestine and Israel. Source: Jebreen, Hassan, Stefan Wonnlich, Frank Wisotzky, Andre Banning, Andrea Niedermayr, and Marwan Ghanem. "Recharge Estimation in Semi-Arid Karst Catchments: Central West Bank, Palestine." *Grundwasser* 23, no. 1 (November 30, 2017): 91–101.

The territory inhabited by both the Israelis and the Palestinians is dependent on three main sources of water, namely the Jordan River basin, three sub-basin aquifers collectively known as the Mountain Aquifer extending from the West Bank into Israel proper, as well as the Coastal Aquifer underlying the Gaza Strip and its Israeli surroundings (see Map 2).¹⁰⁰ Rouyer has argued that since the 1967 Israeli victory in the Six-Day War and the subsequent West Bank annexation, Palestinians have been prohibited from accessing water from the Jordan River.¹⁰¹ By depriving a specific part of the population of an essential natural resource, the state of Israel managed to drive these individuals into highly sensitive circumstances aligning with Butler's precarity. As a result, Palestinians residing in the West Bank were compelled to rely on the Mountain Aquifer as their only source of water. They were, however, not permitted to extract unlimited quantities of water, as the Oslo II Accord allocated specific amounts which were to be available to both sides.¹⁰² Both Selby as well as Zeitoun conducted extensive research investigating the exact quantities accessible to both sides, and then comparing these with the approximated potential of the Mountain Aquifer. They concluded that the Israelis were allocated a significantly bigger share of water from all three of the West Bank's aquifers despite also having access to alternative water sources. It was estimated that although the annual water volume of the Western basin equalled 362 MCM/y, the Palestinians could only access about 22 MCM/y.¹⁰³ Similarly, they were allowed to utilise merely 42 MCM/y of water from the North Eastern basin despite its annual recharge rate being 145 MCM/y. Only

100 Rouyer, Alwyn R. "Water Resources: Scarcity and Inequality." In *Turning Water into Politics. The Water Issue in the Palestinian-Israeli Conflict*. Palgrave Macmillan, 2000.

101 Selby, Jan. "Explaining the Water Crisis." In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli-Palestinian Conflict*. London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. p. 30.

102 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

103 The abbreviation "MCM/y" stands for "Million Cubic Meters per year." It is a unit of measurement used to express the volume of water flow or usage over a period of one year. This unit is often used in the context of water resources management, hydrology, and discussions about water supply and consumption on a large scale, such as for cities, regions, or in agriculture.

from the Eastern basin were the Palestinians allocated a bigger percentage than the Israelis, however, that sector of the Mountain Aquifer is described by both Selby and Zeitoun as having the lowest water volume.¹⁰⁴ Additionally, Selby argues that the estimated annual potential of the Eastern basin was significantly overestimated.

Consequently, the newly-granted Palestinian right to utilise this basin had low chances of fulfilling the objective of catering to the “future Palestinian needs”.¹⁰⁵ Not only Selby, but also Zeitoun claimed that the Palestinian share was approximately a quarter of what was assigned to Israeli settlers, representing the unequal power asymmetries between the state of Israel and the Palestinians.¹⁰⁶ Having existed prior to the 1990s peace process, this disparity was legitimised by the Oslo II Accord, further subjecting the Palestinian population to the overarching system of Israeli biopolitical control.

The Joint Water Committee: its intended role versus reality

Most importantly, the Oslo II Accord inaugurated the creation of the Joint Water Committee which was to supervise “all water and sewage related issues” in the West Bank.¹⁰⁷ At the time of its signing, the Oslo II Accord and the JWC were generally considered a success as they paved the way for unprecedented collaboration. Not everyone shared this view, however. While both Israeli as well as international observers agreed that a “new

104 Zeitoun, Mark. “An Asymmetrically Distributed Resource.” In *Power and Water in the Middle East. The Hidden Politics of the Palestinian–Israeli Water Conflict*, Bloomsbury Publishing, 2008. p. 48; Selby, Jan. “Dressing up Domination as Cooperation.” In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli–Palestinian Conflict*. London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. p. 104.

105 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

106 Zeitoun “An Asymmetrically Distributed Resource.” In *Power and Water in the Middle East. The Hidden Politics of the Palestinian–Israeli Water Conflict*; Selby “Dressing up Domination as Cooperation.” In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli–Palestinian Conflict*.

107 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

era" in the Israeli-Palestinian relationship was beginning, some Palestinian specialists claimed that the power asymmetry was embedded in the accord, making it inherently flawed.¹⁰⁸ Over the years, many became disillusioned with the objectives of Oslo, and this critical perspective has been endorsed by a growing number of scholars.¹⁰⁹

Nowadays, various scholars claim that the creation of the JWC did little to extend the scope of Palestinian self-rule or to implement the water distribution stipulations written into the Oslo II Accord. It is important to emphasise that reproducing all activities of the committee is virtually impossible, therefore, only specific examples will be elaborated upon in this section. Those examples, supplemented by secondary literature, aim to assist in my analysis of whether the Oslo Accords can be seen as maintaining the oppressive Israeli status quo. Additionally, examining the activities of the JWC through a lens of biopower and precarity highlights the effects that political decisions have on Palestinian life on the ground.

Originally designed to operate solely during the five years of interim negotiations, the JWC is still in use today because the final status negotiations ended in failure.¹¹⁰ The committee, as argued by Selby, was of a "seemingly egalitarian" character, designed to comprise of equal numbers

108 Selby, Jan. "Dressing up Domination as Cooperation." In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli-Palestinian Conflict*. London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. p. 105; Said, Edward. "The First Step." In *The End of the Peace Process. Oslo and After*. Pantheon Books, 2001. p. 5.

109 Tamarin, Mia. "The Human(ised) Right to Water and Its Limits: The Case of Israel-Palestine." *International Journal of Water Governance* 6, no. 4 (December 1, 2018): 135–52.; Beshtawi, Ahmed. "The Human Right to Water and the Realisation of Water Rights in the Occupied Palestinian Territory." *Utrecht Law Review* 16, no. 2 (2020): 137–49; Agha, Zena. "Israel's Problematic Role in Perpetuating Water Insecurity for Palestine." Atlantic Council, June 28, 2019. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/israel-s-problematic-role-in-perpetuating-water-insecurity-for-palestine/>.

110 World Bank, *Assessment of Restrictions on Palestinian Water Sector Development: Sector Note*, Report No. 47657-GZ. West Bank and Gaza: World Bank, April 2009, p. 9.

of Israeli and Palestinian representatives.¹¹¹ Mark Zeitoun further specifies that they all were part of the Israeli Water Authority and the Palestinian Water Authority respectively.¹¹² Additionally, because all decisions were to be reached unanimously, each side de facto possessed the power of veto which could be used to block any proposal or initiative. Although the committee was established to manage water in the West Bank, daily supervision of the resources as well as the systems fell outside of its task-scope. Instead, as claimed by Selby, its main responsibility was inspecting, protecting as well as maintaining both the existing supplies and the infrastructure.¹¹³ Thus, the JWC functioned more as a coordinator while the practical and ground-level work was being conducted by either the Israelis or the Palestinians - each group supervising particular water or sewage systems. Although both factions were intended to run independently of each other, they were nevertheless subject to the overall authority of the Joint Water Committee.

Furthermore, to ensure that JWC is being administered properly and that its decisions are being implemented, several Joint Supervision and Enforcement Teams (JSETs) were established.¹¹⁴ Similarly to the committee, these teams also comprised equal numbers of representatives of both sides, each having to finance their operations.¹¹⁵ As their duties also encompassed locating unapproved water connections and investigating water quality, each team was equipped with a car to travel within the West Bank

111 Selby, Jan. "Dressing up Domination as 'Cooperation': The Case of Israeli-Palestinian Water Relations." *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31. p. 124.

112 Zeitoun, Mark. "Bargaining Power – the Joint Water Committee." In *Power and Water in the Middle East. The Hidden Politics of the Palestinian–Israeli Water Conflict*. Bloomsbury Publishing, 2008. p. 99.

113 Selby. "Dressing up Domination as 'Cooperation': The Case of Israeli-Palestinian Water Relations." p. 124.

114 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

115 Selby, Jan. "Dressing up Domination as Cooperation." In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli–Palestinian Conflict*. London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. p. 104.

territory. However, as stated in the World Bank report, Palestinian representatives belonging to the JSETs were repeatedly denied entry to Israeli settlements actively preventing them from monitoring water distribution in the region. Therefore, lacking access to not only the settlements but also other areas located within Zone C, the Palestinian team was effectively excluded from fulfilling JSETs objectives, further perpetuating biopolitical control exerted by the state of Israel.¹¹⁶

Each side of the JWC was responsible for overseeing separate water distribution systems. Therefore, in line with the division of the West Bank into 3 zones, the Israelis maintained their control over Zone C while Zones A and B remained under a varying degree of Palestinian supervision (see Map 1). As argued in the previous section, however, Zone C consisted of around 60% of the West Bank territory, encompassing a significantly larger amount of water and sewage infrastructure. Thus, the PWA exerted no control over the water networks located within Zone C despite the fact that they supplied not only the settlements but also many Palestinian towns. As per the World Bank report, this structure further reinforced Israeli authority and superiority over the Palestinian population.¹¹⁷ It also serves as a manifestation of the uneven power asymmetry, because while the PA was excluded from managing them, the Israeli authorities retained full control over the West Bank resources.¹¹⁸

Furthermore, although article 40 of the Oslo II Accord stipulated a transfer of power and authority over water from the Israeli Civil Administration to the Palestinian Water Authority, in reality, that power and authority were greatly circumscribed. Only the responsibilities “solely relating to Palestinians”¹¹⁹ were included within the scope of the transfer which resulted, as argued by Selby, in the PWA being able to administer only those water systems that were located in Palestinian towns and didn’t

116 World Bank, *Assessment of Restrictions on Palestinian Water Sector Development: Sector Note*, Report No. 47657-GZ. West Bank and Gaza: World Bank, April 2009, p. 52.

117 World Bank, *Assessment of Restrictions on Palestinian Water Sector Development: Sector Note*, p. 34.

118 Ibid.

119 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

connect to any Israeli settlements.¹²⁰ However, by 1995 water networks of both groups were already fully consolidated. Consequently, many Palestinian villages relied on water infrastructure that was managed entirely by the Israelis. Analysing this phenomenon from the perspective of biopower and precarity highlights how the state of Israel managed to maintain authority over the Palestinian population. An average Palestinian individual exerts no control over the political decisions made by those in power, yet (s)he is the one that is being affected by them directly.

As mentioned in an earlier paragraph, the decisions of the JWC were to be reached unanimously, granting both sides veto powers effectively enabling them to prevent proposals or initiatives from being implemented. Selby argues that while theoretically this opportunity applies equally to both the IWA and the PWA, in reality, it restricts the latter group more significantly.¹²¹ Zeitoun agrees, underlining that such an arrangement was inherently flawed because the power asymmetry between Israel and the PA substantially undermined the perceived balance.¹²² The Oslo II Accord tasked the PWA not only with the responsibility of managing water systems that supply the Palestinians but also stipulated that extra water quantities would be allocated to meet their “future needs”.¹²³ Therefore, the PWA submitted several projects to the JWC which aimed at developing new water networks to enhance water supplies for Palestinian communities. As argued by Selby, however, because Israel was determined to preserve the water quantities allocated to them by the Interim Agreement, it refused to

120 Selby, Jan. “Dressing up Domination as ‘Cooperation’: The Case of Israeli-Palestinian Water Relations.” *Review of International Studies* 29, no. 01 (December 11, 2002): 121–31. p. 130.

121 Selby, Jan. “Dressing up Domination as Cooperation.” In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli–Palestinian Conflict*. London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. p. 113.

122 Zeitoun, Mark. “Bargaining Power – the Joint Water Committee.” In *Power and Water in the Middle East. The Hidden Politics of the Palestinian–Israeli Water Conflict*. Bloomsbury Publishing, 2008. p. 101.

123 Israel and the Palestine Liberation Organization. *Oslo II Accord: Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip*. Signed September 28, 1995, Taba, Egypt.

approve the majority of PWA proposals.¹²⁴ The World Bank report suggests that although the Palestinians were granted approvals for a few new wells, their construction proved troublesome due to various constraints. Therefore, only three new wells have been created, yet none of them have been successfully integrated into the Palestinian water network.¹²⁵ As a result, many Palestinian towns experience water supply shortages, which are being compensated by Mekorot.¹²⁶ This further strengthens Palestinian dependency on the state of Israel and reinforces Israeli biopolitical control.

Conclusion

This study employs a historiographical analysis tracing the development of scholarly trends and shifts in the understanding of the Oslo Accords and their influence on life on the ground. This analysis was complemented by an examination of several Oslo documents via the lens of Michel Foucault's concept of biopower. Such an approach was intended to provide deeper insights into the question of determining whether the Accords created the capacity for the continuation of occupational practices exercised by the Israelis towards the Palestinians. Due to the extensive nature of the Accords, only the settlement expansion, land division as well as attempts at solving the water distribution issue were elaborated upon in this work.

After having conducted an analysis of the scholarly debate concerned with these matters, it became clear that over the years, there have been various shifts in the discourse surrounding the Oslo Accords and their impact on Palestinian life. A prime example of that shift is visible in Rashid Khalidi's "Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness". Although originally optimistic, Khalidi later reconsidered his stance providing a special, explanatory preface to the re-edition of his book.

Initially, scholars of different academic disciplines largely converged in interpretations of the effectiveness of the Accords in addressing the afo-

124 Selby, Jan. "Explaining Oslo." In *Water, Power and Politics in the Middle East the Other Israeli-Palestinian Conflict*. London: I.B.Tauris & Co Ltd, 2003. p. 142.

125 World Bank, *Assessment of Restrictions on Palestinian Water Sector Development: Sector Note*, Report No. 47657-GZ. West Bank and Gaza: World Bank, April 2009, p. 36.

126 Ibid.

rementioned issues. After the signing of the Letters of Mutual Recognition, the majority anticipated a new phase of the Israeli-Palestinian conflict. Researchers such as Khalidi were hopeful that the Accords would fulfil their objective of ending the decades-long conflict. Although a few scholars, such as Edward Said, who called the process a “phoney peace” and “Palestinian Versailles”, argued against this notion, their voices were marginal.¹²⁷

As the Oslo peace process evolved, so did the discourse surrounding it. Especially after the failure of the 2000 Camp David Accords, many people became disillusioned with the peace process and its prospects. Scholars began analysing which factors contributed to Oslo’s breakdown. While some, like Shlaim, attributed Oslo’s failure to factors such as US foreign policy, others, similarly to Selby, claimed that the failure was de facto written into the Accords because they had legitimised Israeli control over the land and natural resources, and thus by extension also the Palestinians.

My analysis of Oslo’s documents via the lens of biopower visibly complements the latter approach. Rather than facilitating the creation of a sovereign Palestinian state, the Accords instead legitimised the overarching system of control exercised by the Israelis. Both the division of the West Bank and the subsequent partial transfer of responsibilities to the Palestinian Authority did not improve Palestinian life on the ground, as the PA still had to operate under Israeli supervision. Furthermore, applying Butler’s precarity to analyse Oslo’s stipulations about water distribution reveals how Israeli control over essential resources perpetuated Palestinian vulnerability.

Examining the Oslo Accords through the perspectives of biopower and precarity underscores the arguments made by scholars such as Said or Selby that rather than paving the way for a viable peace, the Accords only reinforced the existing lopsided power structures, thus enabling the continuation of oppressive Israeli practices. Conducting case studies on specific Palestinian communities could enable the visualisation of various manifestations of biopower in their unique socio-political contexts as well as the exploration of Palestinian strategies of resistance and adaptation.

127 Said, Edward. “The First Step.” In *The End of the Peace Process. Oslo and After*. Pantheon Books, 2001. p. 5.

Auteursinformatie

Onessa Novak is werkzaam als Wetenschappelijk Bibliothecaris bij Atria, het kennisinstituut voor vrouwengeschiedenis en gendergelijkheid. Voorheen was ze docent BA geschiedenis aan de Radboud Universiteit.

Miriam J. Groen-Vallinga is universitair docent bij het Radboud Institute for Culture and History en de auteur van *Work and Labour in the Cities of Roman Italy* (Liverpool 2022). Haar onderzoek richt zich op het zichtbaar maken van gemarginaliseerde groepen in de Romeinse samenleving, zoals vrouwen, kinderen en slaafgemaakte mensen.

Evelien J.J. Roels is postdoctoraal onderzoeker bij het Radboud Institute for Culture and History binnen het Anchoring Innovation-project, gesubsidieerd door NWO. In haar onderzoek houdt ze zich bezig met de stedelijke en epigrafische cultuur van de Griekse wereld, met focus op Kleinazië in de Hellenistische periode en Romeinse keizertijd. Begin 2026 verschijnt haar monografie *The Writing on the Wall. Aspects of Epigraphic Culture in Hellenistic Asia Minor* (Stuttgart).

Maya Raz is masterstudent Gender Studies aan de Universiteit Utrecht en was voorheen bachelor student Geschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen.

Maja Gierejko is originally from Warsaw, Poland. Last year she completed her Bachelor's degree in Comparative European History as well as a pre-Master's in Political Science. Currently, she's pursuing a Master's degree in Political Science with a specialisation in International Relations. Additionally, she is also involved in a Radboud Honours programme about photography. Overall, her academic journey has always revolved around the intersections of history, politics and culture with a particular focus on representation and narratives.